Ort. 1974/nr. 2

# SFÎNTUL DUH ÎN REVELAŢIE ŞI ÎN BISERICĂ

de Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE

1. *Revelaţia lui Dumnezeu prin cuvînt şi putere.* — Revelaţia nu e numai comunicarea unei învăţături despre Dumnezeu. Ea e manifestarea prezenţei şi lucrării lui Dumnezeu însuşi. Iar manifestarea aceasta are loc prin cuvînt şi putere. Acestea sînt mijloace nedespărţite ale revelării în Dumnezeu.

Cuvîntul lui Dumnezeu are un mare rol în revelaţie. Dar cuvîntul revelator e totdeauna plin de putere. Prezenţa lui Dumnezeu se manifestă de cele mai multe ori prin cuvînt. Dar nu printr-un cuvînt lipsit de putere. Adeseori însă prezenţa Lui se manifestă şi printr-o putere în afară de cuvînt. Dar şi cînd se manifestă ca putere în afară de cuvînt, această putere are într-o legătură cu ea cuvîntul, fie ca cuvînt care anunţă o manifestare viitoare de putere, fie ca cuvînt care arată sensul şi scopul puterii lui Dumnezeu după ce ea s-a manifestat, fie ca un sens intrinsec pe care cuvîntul anterior sau posterior îl face şi mai clar (Deut. VI, 21—23 ; Ieş. XII, 23—24).

Însă în toate cazurile prin cuvînt se comunică, în afară de sens, şi o putere de la Dumnezeu. Puterea de care e plin cuvîntul produce uneori imediat un efect în ordinea creaţiei. El e creator si transformator prin puterea din el (Facere I). «Cu cuvîntul Domnului cerurile s-au întărit, şi cu Duhul gurii Lui toată puterea lor» (Psalmul XXXII, 6 ; Înţelep. Sol. IX, 1 ; Matei XVIII, 8). Cînd puterea din cuvînt nu produce un astfel de efect, produce cel puţin o sensibilitate în suflet, prin care acesta sesizează că Dumnezeu este cel ce vorbeşte. Prin puterea aceasta se creează în suflete o sensibilitate specială pentru sesizarea prezenţei lui Dumnezeu, pentru Dumnezeu care vorbeşte în acel moment, sau pentru Dumnezeu care va săvîrşi sau a săvîrşit un act de putere. Încît se poate spune că Dumnezeu se face transparent în revelaţie prin puterea manifestată în cuvînt şi în afară de cuvînt şi prin sensibilitatea care sesizează prezenţa activă a lui Dumnezeu. Prin sensibilitatea aceasta specială se sesizează prezenţa şi lucrarea lui Dumnezeu ca o prezenţă şi ca o lucrare deosebită de prezenţa şi lucrarea sufletului de exemplu, care face parte din ordinea creată. Iar sensibilitatea care le sesizează este deosebită de sensibilitatea naturală a sufletului.

Se poate spune deci că cuvîntul lui Dumnezeu este lumină şi putere în acelaşi timp. Sau din lumina Lui iradiază puterea. Dar şi actul de putere a lui Dumnezeu este în acelaşi timp act luminător ; căci Dumnezeu nu lucrează pe întuneric, nu lucrează fără să lumineze.

Puterea face să iradieze din ea o lumină mai presus de fire, dar şi din lumină iradiază o putere mai presus de fire. Există o reciprocitate sau

o interioritate reciprocă între ele. Ba se poate spune că lumina mai presus de fire este ea însăşi o putere.

În orice caz, ceea ce face sufletul să sesizeze, prin cuvîntul ce i se comunică, prezenţa lui Dumnezeu, este puterea mai presus de fire ce iradiază din el. Puterea aceasta produce sensibilitatea pentru prezenţa lui Dumnezeu ca subiect al cuvîntului. Cînd această sensibilitate nu se produce, pentru că puterea lui Dumnezeu întîmpină o opoziţie categorică a sufletului, cuvîntul rămîne numai cu un sens intelectual, privat de calitatea de transparent al prezenţei lui Dumnezeu şi deci nerevelator. De aceea a fost posibilă o atitudine de indiferenţă faţă de cuvîntul revelaţiei, sau o abordare «critică», «ştiinţifică» a Scripturii.

În asemenea cazuri nu e sesizată nici puterea lui Dumnezeu care se adaugă la puterea din procesele naturale — cum consideră Ortodoxia — sau dirijează unele din aceste procese, sau covîrşeşte puterea lor, într-un sens corespunzător planului de mîntuire al lui Dumnezeu cu privire la lume sau rugăciunilor ce i se adresează de credincioşi. Şi atunci, în teologia respectivă se neagă istoricitatea efectelor mai presus de puterea naturală, a puterii lui Dumnezeu, sau dirijarea divină a unor astfel de procese de către Dumnezeu, sau adaosul de putere divină la puterea proceselor naturale.

2. *Rolul special al Sfîntului Duh în Revelaţie.* — După învăţătura creştină, persoana divină care face transparent pe Dumnezeu prin puterea şi lumina mai presus de fire, pe de o parte, şi prin sensibilitatea sufletului care le sesizează pe de altă parte, este Sfîntul Duh. El umple şi cuvîntul Revelaţiei de puterea mai presus de fire, producătoare a sensibilităţii speciale în sufletul care sesizează această putere şi lumina mai presus de fire a cuvîntului. Căci, după învăţătura ortodoxă, Sfîntul Duh este cel care aduce lucrarea sau puterea lui Dumnezeu la capătul ei dinspre creaţie, la efectul ei final creator, transformator şi desăvîrşitor al creaţiei.

Duhul Sfînt e lucrător cu putere în cuvîntul revelator, producînd sensibilitatea sufletului care sesizează prin el nu numai un sens intelectual, ci şi prezenţa activă a lui Dumnezeu. Duhul e lucrător de asemenea în toate actele de putere în afară de cuvînt, care covîrşesc puterea proceselor naturale, sau se adaugă la ea, sau le dirijează pe acestea potrivit planului de mîntuire al lui Dumnezeu şi rugăciunilor credincioşilor. În Duhul Sfînt se împlineşte Revelaţia, se cunoaşte şi se experiază prezenţa plină de lumină şi de putere mai presus de fire a lui Dumnezeu, de către sufletele sensibilizate în acest scop tot de El.

Duhul Sfînt are un rol deosebit în Revelaţie, datorită faptului că El aduce puterea lui Dumnezeu pînă la capătul dinspre creatură, introducînd-o în creatură. El face transparent pe Dumnezeu sau în primul rînd pe Sine însuşi făpturii; El face transparentă făptura lui Dumnezeu, sau deschisă în primul rînd Duhului însuşi. Dacă n-ar fi manifestarea Duhului şi a puterii aduse de El, cuvîntul Revelaţiei nu s-ar putea impune în suflete ca cuvînt al lui Dumnezeu. Puterea Duhului Sfînt care lucrează în cuvînt şi în acte deosebite de cuvînt, impune cuvîntul în suflete ca cuvînt al lui Dumnezeu.

Desigur, nu se poate trece cu vederea faptul că Revelatorul culminant al lui Dumnezeu s-a făcut Fiul sau Cuvîntul lui Dumnezeu prin întrupare. Dar cel ce-L face pe Acesta evident ca Fiul și Cuvîntul cel unic al lui Dumnezeu, care a luat trup, sau cel prin care se face Acesta evident ca atare în starea lui dinainte de întrupare și după întrupare, este totuși Duhul Sfînt. Sfîntul Apostol Pavel consideră cunoașterea lui Hristos după Duh superioară celei după trup (II Cor. V, 19). Cei ce nu se deschideau Duhului vedeau pe Fiul întrupat numai ca om și cuvintele lui le luau numai ca cuvinte omenești. Și așa fac mulți pînă azi. Sfîntul Duh face transparent pe Fiul lui Dumnezeu și cuvintele Lui, datorită faptului că se revelează El însuși ca o transparență prin puterea lui.

Desigur, și cei ce au văzut sau văd numai puterea lui Dumnezeu sau pe Duhul Sfînt, fără explicarea acestei puteri prin cuvînt, sau fără legătura Duhului cu Cuvîntul întrupat și cu toată învățătura lui, cad într-un subiectivism individualist, făcînd imposibilă unitatea Bisericii. Duhul are un rol deosebit de reliefat în Revelație, datorită faptului că aduce puterea lui Dumnezeu și sensibilitatea pentru Dumnezeu în creatură. Revelația nu s-ar putea realiza dacă nu ar fi manifestarea Duhului și a puterii lui Dumnezeu. Cuvîntul ei nu s-ar impune în suflete. Dar la rîndul ei, puterea ar fi neînțeleasă în ce privește originea și scopul ei, fără cuvîntul sau sensul cu care ea este legată. Dar puterea pe care o clarifică cuvîntul e Duhul. Iar Cuvîntul pe care-l evidențiază și prin aceasta îl face transparent Duhul prin puterea Lui, e Fiul lui Dumnezeu.

Fiul lui Dumnezeu și Duhul Sfînt, Cuvîntul și Puterea, numai împreună realizează Revelația lui Dumnezeu.

Vrem să vorbim însă în aceste pagini în special despre transparența Duhului, pentru că El se revelează ca putere mai presus de puterea naturală si ca atare are rolul de a se impune pe sine și de a impune pe Fiul și Cuvîntul lui Dumnezeu. Nu El este impus sufletului de Cuvîntul, dar acesta mijlocește și explică transparența Duhului sau a puterii. Nu Cuvîntul, ci puterea este ultima adeverire prin experiență a lucrării lui Dumnezeu, a Revelației. «Duhul a adeverit întărirea Cuvîntului». Cuvîntul prin sine însuși nu se impune, lasă Duhului acest rol. Puterea sau Duhul Sfînt se impune prin Sine însuși, dar mijlocirea și claritatea scopului puterii sau a Duhului o dă în general Cuvîntul.

Fără cuvînt puterea n-ar fi deplin clară, fără putere cuvîntul nu s-ar impune. Numai împreună Cuvîntul și Duhul Sfînt efectuează Revelația și mîntuirea.

Duhul Sfînt are rolul de a produce în noi sensibilitatea pentru caracterul divin al Cuvîntului, pentru că se unește în chip special cu mintea noastră, căreia i se înfățișează cuvîntul. Dacă nu s-ar uni Duhul Sfînt cu mintea noastră, aceasta ar vedea numai sensul intelectual, deci imanent al cuvîntului revelat. Numai unită cu Duhul Sfînt mintea vede în cuvîntul revelator și puterea sau pe Duhul dumnezeiesc. Duhul Sfînt e ca o strălucire specială de sus, care pătrunde din cuvînt în mintea noastră, cum pătrunde lumina soarelui în ochii naturali pentru a-i face să vadă acea lumină în afara lor.

Sfinţii Părinţi au considerat mintea (νοῦς) ca vîrful sufletului, ca un vîrf de munte luminat de soarele dumnezeiesc. Mintea are o transparenţă, sau o deschidere deosebită pentru Dumnezeu. Ea e fereastra sufletului spre Dumnezeu. Prin ea fiinţa umană întreagă e transparentă pentru Dumnezeu. Dar fereastra aceasta poate fi pătată de păcat, poate deveni opacă prin încetarea de a căuta spre Dumnezeu, spre lumina de sus. Ea trebuie curăţată pentru a cîştiga transparenţa ei firească. Duhul Sfînt are un rol şi în această curăţire a ferestrei fiinţei noastre. El o curăţă şi pătrunde in ea, pornind din Dumnezeu, sau din Cuvîntul lui Dumnezeu, Soarele existenţei.

Devenită transparentă prin Duhul Sfînt, mintea iese prin vederea ei din sine însăşi, din preocuparea cu conţinuturile ce pătrund în ea din realitatea creată cu care e legată imanent. Ea se transcende în funcţiunea ei prin Duhul Sfînt. Aceasta are loc mai ales în stare de rugăciune. Evagrie Ponticul spune : ««Cel ce se roagă în duh şi adevăr nu-L mai preamăreşte pe Ziditor din făpturi, ci-L preamăreşte din El însuşi» [1]. «Cînd mintea ta, cuprinsă de mult dor către Dumnezeu pleacă oarecum cîte puţin din trup şi se depărtează de toate gîndurile care vin din simţuri, din amintire, sau din starea humorală, umplîndu-se de evlavie şi de bucurie, atunci socoteşte că te-ai apropiat de hotarele rugăciunii» [2].

Starea de rugăciune e o stare de recunoaştere şi de simţire, o stare de sensibilitate specială pentru Dumnezeu, în faţa căreia stă Dumnezeu, dar ea însăşi e produsă de Duhul Sfînt. «Rugăciunea este vorbirea minţii cu Dumnezeu. De ce stare are aşadar nevoie mintea, ca să poată să se întindă, fără să se uite îndărăt, dincolo de sine pînă la Stăpînul ei, şi să stea de vorbă cu El, fără mijlocirea nimănui ?» [3].

Despre rolul special al Sfîntului Duh în curaţirea minţii noastre şi a sensibilizării ei pentru Dumnezeu, Evagrie zice «Duhul Sfînt, pătimind împreună cu noi de slăbiciunea noastră, ne cercetează şi cînd sîntem necuraţi. Şi dacă află numai că mintea noastră i se roagă cu dragoste de adevăr, se sălăşluieşte în ea şi alungă toata ceata de gînduri şi de înţelesuri care o împrejmuiesc, îndemnînd-o spre dragostea de Dumnezeu» [4]. Diadoh al Foticeii prezintă sensibilitatea pentru Dumnezeu ca «o ardoare» pentru El, ca «o dragoste plină de pace», ca «o bucurie fara margini», ca o petrecere în lumina de sus, dar şi ca o cunoştinţă adevarată de sine a celui credincios. «Dar ardoarea venită de la Preasfîntul Duh este întreagă numai în pace». «Sufletul, cînd stă sub suflarea Duhului adevărat şi sfînt, se află întreg în afară de pîcla diavolească» [5].

Într-un fel toată Treimea e activă în Revelaţie şi se revelează. «Lumina Treimii străluceşte progresiv» în Revelaţia Vechiului Testament, spune Sfîntul Grigorie de Nazianz [6]. Dar persoanele care efectuează în mod special Revelaţia sînt Fiul şi Duhul Sfînt. Iar Duhul Sfînt are un rol deosebit de important. Duhul Sfînt e de la început activ în prima faptă

1. *Cuvînt despre rugăciune* cap 59, *Filocalia rom.*, vol I ed II Sibiu 1947, p 51.
2. *Ibidem*, cap 61, p 62
3. *Ibidem*, cap 3 p 73
4. *Ibidem*, cap. 62, p 82
5. *Cuvînt ascetic*, cap 74—75 *Filoc* cit, p 367—368.
6. *Oratio* 31, 26—37, *P G*, XXXVI, 161

revelatoare, care este crearea lumii. El se purta pe deasupra apelor, ca o pasăre care încălzeşte cu aripile ei potenţele adîncului, pentru ca să iasă din ele formele variate şi succesive ale creaţiei [7]. Pavel Evdochimov spune că toată Revelaţia prin prooroci este o Cincizecime preliminară care pregăteşte actul întrupării. El umbreşte pe Sfînta Fecioară, avînd ca efect zămislirea şi naşterea Fiului lui Dumnezeu ca om. El coboară în chipul limbilor de foc peste Apostoli, ceea ce are ca efect naşterea Bisericii sau a Trupului tainic al Domnului. El coboară în fiecare credincios prin Tainele Bisericii, avînd ca efect naşterea şi creşterea lui Hristos în el [8].

Pe de altă parte acelaşi teolog spune : «Cincizecimea apare ca scopul ultim al iconomiei trinitare a mîntuirii. Urmînd Părinţilor se poate spune chiar că Hristos este marele Înaintemergător al Duhului Sfînt» [9]. Sfîntul Atanasie spune : «Cuvîntul a asumat trupul, pentru ca noi să primim pe Duhul Sfînt. Dumnezeu s-a făcut purtător de trup, pentru ca noi să ne facem purtători de Duh (pnevmatofori)» [10]. După Sfîntul Simeon Noul Teolog, «scopul şi destinaţia întregii opere a mîntuirii noastre prin Hristos este ca credincioşii să primească pe Duhul Sfînt» [11]. Iar Nicolae Cabasila spune : «Care este efectul şi rezultatul actelor lui Hristos ? ... Nimic altceva decît coborîrea Duhului Sfînt peste Biserică» [12].

Se constată o reciprocitate între lucrarea Cuvîntului şi a Sfîntului Duh. În Revelaţia Vechiului Testament, Duhul Sfînt pregăteşte venirea în trup şi opera de mîntuire a Cuvîntului. În Revelaţia Noului Testament, Cuvîntul întrupat pregăteşte coborîrea Duhului Sfînt. Mîntuitorul spune : «Vă este de folos să mă duc. Căci dacă nu mă voi duce, Mîngîietorul nu va veni la voi, iar dacă mă voi duce, Îl voi trimite la voi» (Ioan XVI, 7). Iar Sfîntul Evanghelist Ioan zice, comentînd cuvîntul Mîntuitorului : «Cel ce crede în mine, precum a zis Scriptura, rîuri de apă vie vor curge din pîntecele lui», «iar aceasta a zis-o despre Duhul pe care aveau să-l primească cei ce cred în El. Căci încă nu era (dat) Duhul, pentru că Iisus încă nu era proslăvit» (Ioan VII, 38—39).

Pavel Evdochimov spune în legătură cu această reciprocitate : «În timpul slujirii pămînteşti a lui Hristos, relaţia oamenilor cu Duhul Sfînt nu se efectua decît prin şi în Hristos. Din contra, după Cincizecime, relaţia cu Hristos nu se efectuează decît prin şi în Duhul Sfînt» [13].

S-ar putea spune că nu numai după înălţarea Cuvîntului întrupat la cer, relaţia cu El se efectuează prin Duhul Sfînt, ci şi înainte de întruparea Lui.

Pe de altă parte, aceasta înseamnă că Duhul Sfînt şi Cuvîntul lui Dumnezeu nu erau despărţiţi în perioada în care Duhul Sfînt pregătea întruparea Cuvîntului şi în cea în care Cuvîntul întrupat pregătea coborîrea Duhului, cum nu sînt despărţiţi nici în cea prezentă, în care Duhul

---

7. P. Evdochimov, *L'Esprit Saint dans la Tradition orthodoxe*, Les Editions du Cerf, Paris, 1969, p. 87. 8. *Ibidem*. 9. *Ibidem*. 10. *De incarnatione* 8 ; P. G., XXVI, 996 C.

11. *Cuvînt 38*. După P. Evdochimov, *op. cit.*, p. 89.

12. *Explicarea Dumnezeieştii Liturghii*, cap. 37. După Evdochimov, *op. cit.*, p. cit.

13. *Op. cit.*, p. 90.

Sfînt ne deschide accesul la Cuvîntul înălţat cu trupul la cer. Pavel Evdochimov spune: «Cincizecimea restituie lumii prezenţa interiorizată a lui Hristos şi Îl revelează acum nu *înaintea*, ci *înăuntrul* ucenicilor»[14].

Cînd Hristos pleacă din planul vizibil, spune ucenicilor: «Voi veni la voi ... Voi fi cu voi pînă la sfîrşitul veacului» (Matei XXVIII, 20). «În acea zi (ziua Cincizecimii) veţi cunoaşte că sînt în voi» (Ioan XVI, 16; XIV, 20).

Cuvîntul şi Sfîntul Duh sînt cele două Persoane divine care efectuează Revelaţia în mod solidar. Amîndouă revelează pe Tatăl şi se revelează una pe alta, ca şi în viaţa internă dumnezeiască. Între Cuvîntul şi Duhul Sfînt există o reciprocitate a revelării şi ambele împlinesc o revelare comună a Tatălui. Dar reciprocitatea în lucrarea lor revelatoare nu constă în înlocuirea uneia prin alta, ci ea se reduce numai la o ieşire a uneia sau a celeilalte pe primul plan revelator. Nu e vorba nici măcar de schimbarea poziţiei de subiect revelator cu cea de obiect revelat, căci nici Cuvîntul, nici Duhul Sfînt nu pot deveni în sens propriu obiecte ale Revelaţiei. Aceasta se vede din faptul că Fiul acceptînd să fie revelat de Duhul Sfînt, o face aceasta în mod activ, trimiţînd totodată împreună cu Tatăl pe Duhul. În sensul acesta şi Duhul Sfînt trimite pe Fiul împreună cu Tatăl Astfel expresia «prin» se aplică nu numai Fiului în raport cu Duhul Sfînt, ci şi invers. Sfîntul Ambrozie spune: «Tatăl cu Duhul trimite pe Fiul; la fel, Tatăl cu Fiul trimite pe Duhul»[15]. Fericitul Augustin spune, la rîndul său «Să nu gîndim că Fiul a fost trimis de Tatăl în aşa fel că n-a fost trimis şi de Duhul Sfînt»[16].

Dar simpla indicare a reciprocităţii revelatoare a Fiului şi Sfîntului Duh, cu menţinerea fiecăreia din ei într-un rol activ, fie că iese cînd unul cînd altul pe primul plan al revelării, nu este şi o explicare a acestei schimbări de roluri între cele două Persoane. Ca atare această simplă indicare se cere după o explicare.

Numai o explicare a ei ne poate da ultimul motiv al reciprocităţii amintite. Numai o explicare a ei ne-ar putea da o înţelegere a particularităţii rolului activ pe care-l are o Persoană divină, fie pe planul prim, fie pe planul al doilea în acţiunea revelatoare.

Există o împrejurare care explică în parte mai lămurit conlucrarea continuă a Cuvîntului şi a Sfîntului Duh şi reciprocitatea lor, cu variata lor ieşire pe primul plan, în desfăşurarea Revelaţiei.

Împrejurarea aceasta este faptul că cuvîntul în Vechiul Testament este încă un cuvînt cu sensuri la un nivel adecvat omenirii de atunci, un cuvînt cu reduse efecte duhovniceşti. Această redusă sensibilitate duhovnicească din Vechiul Testament vede puterea lui Dumnezeu manifestată în acte extraordinare ca o putere deosebită de cea manifestată în sensibilitatea duhovnicească. Acest cuvînt contribuie totuşi la dezvoltarea duhovnicească a tuturor. Iar în măsura în care face aceasta, pre-

---

16 *Contra Maximin arian*, II, 20, 4; *P. L.*, XLII 790 Citatele din aceşti Părinţi luate de la P. Evdochimov, *op cit*, p. 72

14. *Ibidem*. 15 *De Spiritu Sancto*, III, 1 8 şi 3 *P L* XVI, 811—312.

gătește coborîrea Duhului Sfînt în oameni. Duhul Sfînt coborînd și sensibilizînd duhovnicește pe oameni, îi pregătește, la rîndul său, pentru un cuvînt cu sensuri superioare și pentru sesizarea puterii lui Dumnezeu manifestată în creație. Și cuvîntul plin de toate sensurile, în toată profunzimea lor, e adus de Cuvîntul întrupat. Dar Cuvîntul apărut la acest nivel, venit în propriul său ipostas, ca izvor al tuturor sensurilor superioare celor imanente, pregătește, la rîndul său, sufletele pentru primirea supremă a Duhului, la Cincizecime. Cuvîntul venit ca ipostas pregătește coborîrea Duhului ca ispostas [17], dar nu într-un singur om, căci El este Duhul comuniunii, ci în Biserică, ca sursă a tuturor darurilor și cu efecte de supremă sensibilizare, care face ca puterea din afară să devină și să fie văzută ca putere produsă în interior și iradiată din interiorul sufletelor.

Dar în tot timpul Cuvîntul a avut cu sine ca împreună-lucrător pe Duhul, iar Duhul a făcut înțelese și eficiente cuvintele lui Dumnezeu ca anticipări ale altor cuvinte mai lămuritoare și în ultimă analiză ca anticipări ale venirii Cuvîntului ipostatic în trup. Sfîntul Vasile cel Mare afirmă împreună-lucrarea Cuvîntului și a Duhului Sfînt înainte de întruparea Cuvîntului, în timpul prezenței Cuvîntului întrupat pe pămînt și după aceea, în Biserică. Mai întîi el arată că Duhul e forța care susține dinamismul creației spre desăvîrșire, adică spre Dumnezeu, deși ea are o anumită desăvîrșire — produsă de Duhul — încă de la început: «Astfel deci de la creație e prezent Duhul Sfînt în cei ce nu sînt încă desăvîrșiți prin înaintare, dar desăvîrșiți totuși de la însăși zidirea lor, acordîndu-le harul Său spre desăvîrșirea și împlinirea ființei lor». Apoi indicînd lucrarea specială a Duhului Sfînt în iconomia mîntuirii, Sfîntul Vasile continuă «Iar iconomiile referitoare la oameni, săvîrșite de marele Dumnezeu și Mîntuitorul nostru Iisus Hristos după bunătatea lui Dumnezeu, cine va nega că s-au împlinit prin harul Duhului? Fie că privești binecuvîntările patriarhilor, ajutorul dat prin așezarea legii, tipurile, profețiile, vitejiile din războaie, semnele prin cei drepți; fie cele săvîrșite în cursul prezenței în trup a Domnului. Toate au fost prin Duhul. Mai întîi Duhul a fost împreună chiar cu trupul Domnului, făcîndu-se ungere și fiind prezent în mod nedespărțit, după cum s-a scris «Peste care vei vedea Duhul coborîndu-se și rămînînd peste El, acela este Fiul Meu cel iubit» (Ioan I, 33); și «Iisus din Nazaret, pe care L-a uns Dumnezeu prin Duhul Sfînt» (Fapte X, 38). Apoi *toată lucrarea o săvîrșea fiind împreună prezent Duhul*... și cînd lucrau puterile, era de față Duhul în chip nedespărțit. Nu i-a lipsit Acesta nici după ce a înviat din morți. Căci înnoind Domnul pe om și redîndu-i harul pe care acesta îl primise prin suflarea lui Dumnezeu și pe care l-a pierdut, suflînd în fața ucenicilor, ce zice?: «Luați Duh Sfînt, cărora veți ierta păcatele iertate vor fi și cărora le veți ținea, vor fi ținute» (Ioan XX, 22—23). Iar orînduirea Bisericii nu se săvîrșește cu

17. P. Evdochimov, *op. cit.*, p. 94: «În ziua Cincizecimii El vine în lume în persoană, ipostatic, lucrînd în interiorul naturii. El se pune ca un fapt interior al naturii umane. Prin aceasta natura e adusă în starea ei normală».

înțelepciune și incontestabil prin Duhul? «Căci El a pus, zice, în Biserică întîi apostoli, al doilea prooroci, al treilea dascăli, apoi puteri, apoi darurile vindecărilor, ajutoare, conduceri, feluri de limbi» (I Cor. XII, 28)[18].

Dar adevărata explicare a reciprocității Fiului și Duhului Sfînt în revelarea lui Dumnezeu și a poziției particulare a Duhului Sfînt în ea, nu le poate da decît relația persoanelor divine în interiorul Sfintei Treimi. Poziția specială a Sfîntului Duh în interiorul Sfintei Treimi face din El introducătorul energiei divine în creație.

3. *Duhul Sfînt, introducătorul energiei divine în creație.* — Faptul de temelie care explică particularitatea rolului Duhului Sfînt în Revelație și în Biserică este locul lui în Sfînta Treime. După învățătura ortodoxă, Sfîntul Duh purcede de la Tatăl și strălucește din Fiul[19]. Aceasta implică o reciprocitate și o împreună-acțiune revelatoare a Fiului și a Duhului Sfînt și în același timp rolul deosebit de revelator al Duhului Sfînt.

Această poziție a Duhului în Treime și orientarea lui Dumnezeu prin El spre realitatea a doua care este creația, explică de ce Duhul e cel ce introduce în mod special energiile divine în creație și le face intime și proprii creaturii. El se face punte peste separația între Dumnezeu și creație. El îndumnezeiește și eternizează creația.

Energiile acestea pornesc din Tatăl. Ele sînt primite de Fiul în modul său propriu și de Sfîntul Duh în modul său propriu, dar împreună cu Fiul. Dar Duhul întorcîndu-se ca bucurie și ca strălucire din Fiul spre Tatăl, bucuria și strălucirea aceasta sînt în alt fel bucuria și strălucirea Fiului, întrucît întoarcerea sa spre Tatăl din Fiul are în strălucirea pe care o manifestă spre Tatăl și strălucirea Fiului, căci e trecută prin Fiul. Totuși, unirea aceasta nu înseamnă și confuzie. In bucuria strălucitoare a Fiului de Tatăl, Fiul rămîne Fiu care se știe în bucuria și în strălucirea comună Fiu, neconfundat cu altă persoană.

In baza acestei învățături, Duhul Sfînt strălucind din Fiul îl face evident pe acesta, prin faptul ca se face și în noi putere care luminează pe Fiul, nu numai în fața Tatălui, ci și în fața noastră. Prin aceasta Duhul Sfînt aduce această strălucire a sa care pornește din Fiul și luminează pe Fiul în eul nostru cunoscător, întărind în acesta puterea de cunoaștere a Fiului și prin aceasta și a Tatalui, și în același timp bucuria și dragostea noastră pentru Tatăl asemenea bucuriei și dragostei Fiului față de Tatăl. Luminați în interiorul nostru de Duhul ce iradiază din Fiul, Îl vedem pe Fiul din care iradiază Duhul. Iar Duhul este însăși lumina sălășluită în noi, devenită lumina noastră. Duhul este lumina dumnezeiască, devenită lumină subiectivă sau cunoaștere de Dumnezeu în noi. Fiul apare în lumina transcendent-obiectivă a Duhului, devenită lumină subiectivă a noastră. Duhul face evident în fața noastră pe Fiul ca realitate transcen-

18 *Liber de Spiritu Sancto*, cap. XVI ; XVI ; P. G., XXXII, 140.

19 Lucrul acesta l-a pus în relief patriarhul de Constantinopol Grigore Cipriotul. Vezi la Pr. D. Stăniloae, *Relațiile treimice și viața Bisericii*, in «Ortodoxia», XV (1964), nr. 4.

dent-obiectivă, însă îl face datorită faptului că El ne-a devenit putere cunoscătoare subiectivă, sau s-a îmbibat în puterea noastră subiectivă de cunoaştere.

Şi aşa cum strălucirea Duhului din Fiul are asociată cu ea strălucirea Fiului, tot aşa strălucitoarea Lui din noi are asociată cu ea şi strălucirea Fiului în noi, întărind prin aceasta strălucirea noastră de fii ai Tatălui ceresc şi bucuria şi iubirea noastră faţă de Tatăl ceresc. Duhul sădeşte şi întăreşte prin aceasta în noi sensibilitatea perceptivă a lui Dumnezeu, ca sensibilitate filială. Totuşi oricît de mult sensibilitatea noastră are îmbibată în ea sensibiliatea Duhului şi a Fiului, noi ne dăm seama totodată că altceva sîntem noi, altceva este Duhul, şi altceva Fiul. Sensibilitatea poate fi o sensibilitate combinată, dar persoanele sînt deosebite. Aşa este şi în Sfînta Treime, sensibilitatea filială a Fiului are în ea sensibilitatea Duhului, sau sînt o unică sensibilitate, pentru că sînt o unică lucrare, o unică energie, dar ca persoane sînt deosebite.

De aici se vede că Duhul nu aduce în noi o lumină teoretică, ci o lumină care ne şi încălzeşte inima pentru Fiul şi pentru Tatăl. Faptul că Duhul aduce lumina lui Dumnezeu în noi, îl confirma Mîntuitorul grăind «Nu voi sînteţi care veţi vorbi, ci Duhul Tatălui vostru este care grăieşte întru voi» (Matei XX, 20). Iar Sfîntul Apostol Pavel spune : «Asemenea şi Duhul vine în ajutor slăbiciunii noastre ; căci nu ştim să ne rugăm cum trebuie, ci însuşi Duhul se roagă pentru noi cu suspine negrăite» (Romani VIII, 26).

În baza acestor cuvinte şi a învăţăturii despre purcederea Duhului din Tatăl şi a strălucirii Lui din Fiul, care este şi o strălucire a Fiului în lumina Duhului, Părinţii au considerat pe Duhul Sfînt ca pe Persoana care aduce în suflete energia dumnezeiască, care devine în acestea putere de cunoastere şi de iubire a lui Dumnezeu. Duhul Sfînt se uneşte cu subiectivitatea noastră, întărind puterea ei cunoscătoare, iubitoare şi făptuitoare şi îndreptînd-o spre Dumnezeu, fără să se confunde totuşi cu această putere. Cel ce a dus la ultima formulare teologică învăţătura că Duhul Sfînt aduce în noi energia dumnezeiască a fost Sfîntul Grigore Palama. Pavel Evdochimov zice «În timpul primelor opt secole asistăm la ciclul *hristologic*, care lasă loc în secolul al IX-lea ciclului *pnevmatologic*. Acesta din urmă, prin isihasm, atinge punctul său culminant în secolul al XIV-lea şi-şi află armătura sa dogmatică în doctrina Sfîntului Grigore Palama şi în definiţiile sinoadelor din Constantinopol. Adagiul patristic . «Dumnezeu s-a făcut om, ca omul să poată deveni Dumnezeu», pune «îndumnezeirea» fiinţei umane, ca scop al iconomiei mîntuirii. El primeşte aprofundarea decisivă la lumina teologiei Sfîntului Duh şi a doctrinei energiilor divine» [20]. «Palamismul încheie marea elaborare pnevmatologică a evului mediu bizantin, căci, după Palama, «energia necreată este neseparată de Duhul Sfînt» [21].

---

20. P. Evdochimov, *op. cit.*, p. 60.

21. Citat după P. Evdochimov, *op. cit.*, p. 61, din : *Apărarea Sfinţilor isihaşti*, Louvain, 1959, p. 572.

Evdochimov încearcă și o explicare a legăturii speciale între Sfîntul Duh și energia divină, sau a faptului că Duhul Sfînt este subiectul special al energiei divine aduse în noi. El spune : «Palama subliniază același termen de «purcedere» : *duhul purcede* din Tatăl și *energia purcede* din esența a cărei sursă este Tatăl. Duhul este acela în care se efectuează manifestarea eternă a slavei ; Duhul este acela, în care Dumnezeu, prin iubire, iese din esența sa, pentru că Duhul Sfînt este Duhul comuniunii Duhul iubirii treimice. În plenitudinea absolută a celor Trei, Duhul depășește opoziția Tatăl-Fiul ; El provine din Tatăl în mod unit (conjointement) cu Fiul, asupra căruia se odihnește etern. Echilibrul Treimii perfecte suprimă orice tentație «dyadică». În procesiunea sa ipostatică, Duhul realizează *ad intra* misterul unei alterități fără opoziție și *ad extra* manifestă purcederea naturală a energiei, eterna mișcare a iubirii treimice ... La nivelul esenței comune, Duhul ca ipostas purcede din Tatăl singur, deși unit (conjointement) cu Fiul asupra căruia se odihnește. Ca energie divină, învață Palama, «Duhul se revarsă pornind din Tatăl prin Fiul și, dacă vrem, de la Fiul» [22].

Evdochimov vede în această purcedere a Duhului ca energie prin Fiul, sau și de la Fiul, posibilitatea concilierii între învățătura ortodoxă despre purcederea Duhului Sfînt de la Tatăl și Filioque catolic.

Temeiul în care vede Evdochimov posibilitatea concilierii între învățătura patristică și Filioque nu ni se pare însă convingător.

Chiar energia necreată, Duhul nu o primește de la Tatăl și de la Fiul ca dintr-un singur principiu. Căci și Fiul primește simultan cu Duhul aceeași energie, rămînînd distinct ca Persoană. Credem că pentru explicarea legăturii speciale care există între Duhul Sfînt și energia necreată, comună de altfel tuturor persoanelor divine, trebuie să se mențină mereu în vedere poziția Sfîntului Duh în Treime și în orice raport al lui Dumnezeu cu creația, deci și în opera mîntuirii.

Duhul Sfînt primește de la Tatăl aceeași energie necreată cu Fiul, dar fără ca Tatăl și Fiul să se confunde ca persoane în comunicarea acestei energii către Duhul, sau ca Duhul să se confunde cu Fiul, odată ce nu se confundă nici cu Tatăl. Duhul primește energia aceasta în modul său propriu și în modul său propriu este posesor al aceleiași ființe și energii divine.

Ființa și energia Duhului nu sînt deosebite de ale Fiului, căci nu sînt deosebite nici de ale Tatălui. Dar ca Persoane, ca moduri de a poseda ființa și de a activa energia comună, cele Trei Persoane sînt deosebite.

Duhul Sfînt își păstrează în toate privințele rolul Său de al Treilea în Treime ; nu și-l schimbă și nu și-l confundă cu al Doilea, pentru că Treimea nu se poate reduce la doime și pentru că nu se poate schimba ordinea în Ea. Aceasta nu înseamnă că Tatăl nu e perfect în Sine și în lucrarea Sa, ci are nevoie de Fiul, sau Fiul nu e perfect în Sine și în lucrarea Sa, comună cu a Tatălui, ci are nevoie de Duhul Sfînt. Dar fie-

22. *Op. cit.*, p. 63, citatul din Palama e dat după J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Saint Grégoire Palamas*, p. 315.

care e perfect, întrucît e unit cu ceilalți doi. Sfîntul Vasile cel Mare spune: «Nici Tatăl, care lucrează toate în toate, nu are lucrarea nedesăvîrșită; nici Fiul nu face creația cu lipsuri, fără desăvîrșirea ei de către Duhul. Astfel nici Tatăl n-are nevoie de Fiul, creînd prin simplul fapt că voiește; dar voiește prin Fiul. Nici Fiul n-are nevoie de ajutor, lucrînd asemenea Tatălui; dar și El voiește să desăvîrșească prin Duhul» [23]. Lucrarea fiecăruia e perfectă, dar întrucît e comună cu a celorlalți Doi. Iar al Treilea înseamnă lărgimea și desăvîrșirea comuniunii nu prin sine însuși, ci întrucît e cu ceilalți Doi. Al Treilea nu are în Sfînta Treime sensul unui numeral ordinal, cum nici al doilea nu are acest sens. «Cei Trei în Dumnezeu transcend orice număr matematic» [24]. Nici al Doilea nu vine «după» Primul, nici al Treilea «după» al Doilea. Ci toți Trei sînt deodată din veci în egală putere și cinste. Ci prin numărare indicăm specificul fiecărei persoane, evitînd confuzia. Indicăm poziția specifică a fiecăruia, care nu poate fi schimbată cu a altuia. Al Treilea nu are în Sfînta Treime sensul unui numeral ordinal, pentru că după El nu mai urmează alții. Al Treilea încheie Dumnezeirea. Al Treilea înseamnă că numai fiind și un al Treilea, Dumnezeirea e Dumnezeire cu adevărat, adică desăvîrșită în existență și în fericire. Al Treilea e semnul desăvîrșirii Dumnezeirii, dar tocmai pentru că nu vine după al doilea. Sfîntul Atanasie zice: «Iar Domnul a spus că Duhul este Duh al adevărului și mîntuitor; prin aceasta arată că în Acela este Treimea desăvîrșită» [25]. Sfîntul Vasile spune: «Noi socotim prin compunere, plecînd de la unul la mulțime prin adaos, spunînd unu, doi, trei, sau primul, al doilea, al treilea. «Căci Eu sînt Dumnezeu *primul* și *Eu după aceea*» (Isaia LIV, 6). Un al doilea Dumnezeu n-am auzit nici azi. Căci închinîndu-ne lui Dumnezeu din Dumnezeu, mărturisim și proprietatea deosebită a ipostasului, dar rămînem și în monarhie, nerupînd pe Dumnezeu într-o mulțime despărțită» [26]. Sau mai precis «Deci după particularitatea persoanelor e unul și unul, dar după comunitatea firii amîndoi sînt una» [27]. Fiind Trei numai după proprietățile personale distincte, chiar după aceleași proprietăți, întrucît ele nu rup unitatea ființei, fiecare din cei Trei implică pe ceilalți doi.

La Dumnezeu cei Trei nu sînt despărțiți. De aceea nu se poate vorbi în sens propriu de numărul trei. În fiecare sînt și ceilalți Doi, avînd aceeași ființă și aceeași lucrare. Într-un fel sînt în același timp unul. Dar nu sînt nici simplu unul, pentru că fiecare are aceeași ființă și foloseste aceeași lucrare într-un mod propriu: *Ei sînt o Tri-Unitate*. Cei Trei nu pot fi reduși nici la *diadă* ca în Filioque (Tatăl-Fiul ca unitate deosebită de Duhul Sfînt). Numai Trei în neîncetată reciprocitate, sau trei în care fiecare implică pe ceilalți și se referă la ei, reprezintă deplinătatea existenței, a ființei. Propriu-zis Filioque înseamnă despărțire. Al Treilea însă e pentru a depăși doimea, nu pentru a produce o nouă doime (între primii doi și al treilea) [28]. Duhul văzut nu ca al Treilea între Doi, ci ca al doilea

---

23 *Liber de Spiritu Sancto*, cap. XIII; P G XXXII, 136

24 P Evdochimov, *op. cit.*, p ..  25. *Epistola ad Serapion I*, P G XXVI, 539

26 *Liber de Spiritu Sancto*, cap XVIII; P G. XXXII, col 1.9  27 *Ibidem*

28 Sfîntul Grigore de Nazianz spune: «Treimea desăvîrșită din trei desăvîrșiți; căci monada mișcîndu-se din pricina bogăției ei, dar depășind doimea (căci e mai presus de

în relație cu o unitate inpersonală realizată de ceilalți doi, ar face imposibilă orice relație interpersonală în Dumnezeu. Un astfel de Duh Sfînt trimis nouă nu ne va da nici nouă putința unei relații cu Dumnezeu ca comunitate de persoane supreme, ci cu o ființă comună a Tatălui și a Fiului. Nu degeaba catolicismul vede fericirea veșnică în contemplarea ființei divine, care, neputînd fi o unire cu acea ființă, căci unirea cu o ființă desființează ființa proprie, e o cugetare intelectuală; dar aceasta n-are nimic de-a face cu relația interpersonală, care e comunicarea fără confuzie a celor ce se află în relație.

Dacă primii doi s-ar uni pentru a purcede pe al treilea, ar însemna că între ei nu e o desfacere de unitate și n-au nevoie de al treilea. Sau între unitatea refăcută a celor doi prin ei înșiși și cel de al treilea s-ar produce o nouă desfacere care ar cere purcederea unui al patrulea, din unitatea refăcută a celui de al treilea cu unitatea celorlalți doi. Al treilea nu poate proveni din primii doi în comun, pentru că în acest caz primul ar fi împărțit cu al doilea calitatea sa de sursă a tuturor celor ce urmează. Dar numai din Primul pornesc toți ceilalți numeri, în calitatea lui de unul prin excelență.

Al Treilea înseamnă orientarea Primului spre al Doilea, ca și orientarea deosebită a celui de al Doilea spre Primul. Dacă născînd pe Fiul, pe al Doilea, Tatăl pune în fața sa în locul nimicului pe cineva egal cu Sine, purcezînd pe cel de al Treilea nu mai pune pe Cineva în loc de nimic, ci pe Cineva prin care merge spre al Doilea, spre Cineva care este. Iar prin acest al Treilea nu se *manifestă numai* bucuria Primului față de al Doilea, ci și bucuria celui de al Doilea față de Primul, bucuria că există prin acela. Al Treilea nu poate purcede decît de la Primul, pentru că numai de la El, ca izvor suprem și unic, poate ieși în ultima instanță Cineva sau ceva. Dar al Treilea nu e numai un *semn* al bucuriei Tatălui de Fiul. În cazul acesta Tatăl ar fi singur în această bucurie și aceasta n-ar mai fi bucurie adevărată. Al Treilea strălucește din Fiul, pentru că Fiul își însușește bucuria Primului față de El și o face bucuria Sa față de Primul.

Bucuria este nu numai a Tatălui și a Fiului, ci și cel de al Treilea, ca purtătorul acestei bucurii între cei Doi, are această bucurie. E ceea ce a spus Sfîntul Grigore Palama. «Astfel Duhul este bucuria eternă a Tatălui și a Fiului, în care (toți Trei) se bucură împreună. Această bucurie e tri-

---

materie și formă, din care sînt corpurile), se hotărnicește ca Treime (căci aceasta e prima care depășește compoziția doimii), ca să nu fie dumnezeirea nici strîmtă, nici revărsată la nesfîrșit. Căci primul lucru arată lipsa de generozitate, al doilea dezordinea» *(Or. 23, 8; P. G.,* XXV, 116 OD).

Sfîntul Grigore a observat în mod uimitor ceea ce observă azi un mare fizician, că orice realitate are o graniță, căci numai nimicul e indefinit (Bernanrd Philibert, *Der Dreieine,* Christian Verlag, Stein am Rhein, Schweitz, 1970, p. 103). «Das Seiende hat Bestand weil es Grenzen aufweisst; weil es sich in Unterscheidungen und Veränderungen darbietet. Die letzlich Existentzbegiundende Grenze des Seienden ist aber jene *Grenze zum Nichts.* Das Seiende ist Unterscheidung vom Nichts» Dumnezeu este infinitul deosebit de nimic, deci definit ca existență infinită față de nimic Fiul e definit ca Fiu, definind pe Tatăl ca pe Cel ce are pe cineva în suprema intimitate a iubirii, în loc de a sta în fața nimicului. Iar Duhul Sfînt e cel prin care Tatăl și Fiul depășesc desfacerea.

însă de cei Doi celor vrednici ... Dar purcede de la Tatăl singur în existență»[29]. O bucurie care ea însăși ar fi impersonală, i-ar lăsa pe cei doi încă separați. Bucuria perfectă între doi nu o poate provoca decît tot o persoană, care să fie activă în acțiunea trecerii cu adevărat a bucuriei de la unul la altul. Aceasta nu înseamnă totuși că Duhul Sfînt prin Sine are însușirea specială de a fi bucurie sau purtător special al bucuriei. El are aceeași ființă și energie cu celelalte Persoane divine. Dar El e bucurie sau purtător de bucurie în special în calitatea lui de al Treilea, de cel prin care cei Doi se orientează unul spre altul, sau și spre El în mod comun și fiecare în parte. Odată ce există al Treilea, bucuria e între toți Trei sau și între doi, fiecare menținîndu-și locul său. Duhul păstrează în mod special locul celui de al Treilea. Duhul este purtătorul bucuriei Tatălui și al bucuriei Fiului, dar El este în același timp și un subiect propriu al acestei bucurii, neconfundîndu-se cu celelalte două subiecte ale ei. «În cei trei sori (ipostasuri) care se compenetrează, una este lumina», spune Sfîntul Ioan Damaschin[30], iar un tropar de la înmormîntare spune : «O Dumnezeire în trei străluciri» (ipostasuri).

Fiecare lucrare (energie) e săvîrșită de toți Trei ; aceasta e bucuria comună. Dar fiecare o săvîrșește din poziția lui, în calitatea lui personală. Și totodată în fiecare se află lucrînd în lucrarea comună și ceilalți doi.

Duhul Sfînt o duce la capăt, și în acest sens se zice că o desăvîrșeste. Dar nu ar duce-o la capăt, pentru că nu ar desăvîrși-o, dacă nu ar primi-o de la Tatăl și nu ar manifesta-o prin Fiul, sau dacă Fiul nu ar manifesta-o prin Duhul. Sau nu ar desăvîrși-o, dacă nu ar fi prin lucrarea sa comună și ceilalți doi în El, împreună-lucrînd, dar fiecare în poziția lui. În Duhul se duce la capăt pentru că în al Treilea se vede și se realizează comuniunea desăvîrșită în Dumnezeu, manifestată în toate lucrările Lui.

Locul acesta îl rînduiește pe Duhul pentru rolul lui deosebit de important în raportul lui Dumnezeu cu creația și în opera de mîntuire.

El e bucuria lui Dumnezeu orientată spre creație, avînd să întărească în creație bucuria ei de Dumnezeu. Dacă creația ca realitate pusă în locul nimicului în fața lui Dumnezeu, reprezintă oarecum pe Fiul, este imaginea Fiului, Duhul Sfînt nu poate fi reprezentat printr-un simbol creat, căci fiind comunicarea de la Dumnezeu la creatură, rămîne în această lucrare a sa El însuși ca necreat, ca persoana dumnezeiască și pune în ambianța necreatului, creatura. Dar nici Fiul nu lasă creatura numai ca imagine a Sa, despărțită de sine, ci o și asumă în Sine. Iar Duhul care se odihnește peste Fiul în veci ca bucurie a Tatălui și e rînduit să exprime bucuria lui Dumnezeu către creație, aplecată peste creație, în Hristos se odihnește nu numai peste Fiul, sau numai peste creație, ci peste Fiul care și-a unit creația, sau peste creația asumată în Fiul.

4. *Transparența Duhului Sfînt în Revelație prin sensibilitatea sufletului pentru Dumnezeu și prin puterea din cuvînt și din afara cuvîntului.* — Duhul Sfînt, aducînd energia divină în intimitatea conștiinței umane,

---

29 *Cap phys* 37 P G, CL, 1144–1145   30 *De fide orth*, 18, P G, XCIV, 829

produce o sensibilitate a acesteia pentru Dumnezeu, o simţire a prezenţei şi lucrării lui Dumnezeu în ea însăşi şi în lume. Sfîntul Atanasie spune : «Fără Duhul sîntem străini şi departe de Dumnezeu. Iar prin împărtăşirea de Duhul ne unim cu dumnezeirea. Deci a fi în Dumnezeu nu e un lucru al nostru, ci al Duhului care este şi rămîne în noi, pînă ce îl păstrăm în noi prin mărturisire» [31]. În Duhul Sfînt Fiul îndumnezeieşte făptura, pentru că în Duhul se sensibilizează ea pentru Dumnezeu. «În acesta slăveşte cuvîntul făptura, iar îndumnezeind-o o aduce Tatălui. Dar cel ce uneşte zidirea cu cuvîntul n-ar putea fi el însuşi creatură» [32]. Sensibilitatea aceasta este în primul rînd o capacitate specială a sufletului pentru perceperea lui Dumnezeu ca deosebit de lume. Dar sensibilitatea aceasta este în acelaşi timp o accentuare a conştiinţei umane însăşi, a locului propriu al credinciosului ca om în existenţă. Cel sensibil pentru Dumnezeu are o sensibilitate accentuată şi faţă de semenii săi. Ea este deci şi o accentuată umanizare. Cel ce are o astfel de sensibilitate nu va spune către semenii săi : «Ştii cine sînt eu ?». El nu va pierde nici o clipă conştiinţa smereniei sale, a dependenţei absolute de fiinţa supremă în raporturile cu semenii săi.

Prima treaptă a acestei sensibilităţi e credinţa. Pe măsură ce ea creşte însă, implică în ea o tot mai accentuată intuiţie a realităţii transcendente a lui Dumnezeu. Cel ce are această sensibilitate, vede pe Dumnezeu pretutindeni, prin toate. Sensibilitatea faţă de semeni nu are în sine marea sa forţă şi delicateţe, cum o are sensibilitatea faţă de Dumnezeu. Sau capătă această acuitate numai alimentată de sensibilitatea pentru Dumnezeu. Dar atunci, numai o lucrare a lui Dumnezeu în suflet poate produce această evidentă deschidere şi sensibilitate pentru Dumnezeu cel transcendent. Lucrarea aceasta o aduce în suflet Sfîntul Duh.

Sensibilitatea aceasta este în acelaşi timp o mare afecţiune şi un puternic sentiment de răspundere faţă de Dumnezeu [33]. Răspunderea poate lua forma unei sfieli, sau a unei frici, sau a unui sentiment al datoriei de a împlini o misiune între oameni, sau a unei anumite forţe şi obligaţii de a evita păcatul. Pe toate le produce în suflet Sfîntul Duh. El răspunde prin Fiul şi împreună cu Fiul la iubirea Tatălui, manifestată de Tatăl către Fiul tot prin Duhul Sfînt. Dar în fiinţa umană, creatură infimă, răspunderea produsă de Duhul faţă de Dumnezeu ia forma adoraţiei dacă e afecţiune, sau a fricii şi cutremurului, a unei absolute obligativităţi de împlinire a voii lui Dumnezeu. Numai Duhul Sfînt poate produce şi în

---

31 *Oratio III contra Arianos ; P G* XXVI 373

32. *Epist I a Serap*, P G, XXVI, 589

33 Aceasta este «simţirea minţii» (simţirea spiritului), de care vorbesc Sfinţii Părinţi. Diadoh al Foticeii spune «Simţirea minţii consta în gustarea precisă a realităţilor distincte din lumea nevazută» (*Cuvint ascetic*, cap XXX *Filocalia rom* vol I, ed II, Sibiu, 1947, p. 245). Tot Diadoh atribuie aceasta cunoastere prin «simţirea minţii», Sfîntului Duh, zicînd «Deci se cade ca prin toate şi mai ales prin pacea sufletului, să dăm odihnă Sfîntului Duh în noi, ca să avem sfeşnicul cunoştinţei luminind totdeauna în noi» (*Op. cit*, cap 28 ; p. 244 ; vezi şi cap. 24, 36, 37, 38 ; *op cit*, p 242, 248—249) Despre caracterul de afecţiune al acestei «simţiri» produse de Sfîntul Duh, zice Diadoh : «Se întîmplă uneori că sufletul se aprinde spre dragostea lui Dumnezeu, fiind luat de o mişcare neşovăielnică.. Cînd i se întîmplă aceasta, este lucrarea Sfîntului Duh» (*Op. cit*, cap. 33, p. 347)

noi răspunderea la iubirea și la apelul Tatălui, aduse în noi tot de Duhul. Numai El poate trezi și întări în noi sensibilitatea și responsabilitatea de fii față de Tatăl ceresc.

În starea aceasta de acută sensibilitate în Duhul, își zice Isaia, după ce tot prin această sensibilitate în Duhul a văzut pe Dumnezeu în slava Lui · «Vai mie, că sînt pierdut!... Pe Domnul Savaot L-am văzut cu ochii mei» (Isaia VI, 5). În starea aceasta vede Moise pe Dumnezeu în rugul care ardea și nu se mistuia și aude porunca să nu se apropie încălțat (nepăsător), ca și porunca necondiționată de a scoate poporul Israil din robia lui Faraon (Ieșire II). Arhidiaconul Ștefan vede în Duhul pe Dumnezeu și se umple de un nemărginit entuziasm și de curajul de a suporta moartea de martir (Fapte VII, 55). Și tot astfel, umplîndu-se de Duhul, cînd aude închinăciunea Mariei, Elisabeta poate să spună. « De unde este mie aceasta, ca să vină Maica Domnului meu la mine?» (Luca I, 42).

Dar în Revelația Vechiului Testament Duhul lui Dumnezeu se arată de cele mai multe ori ca putere; ca putere deosebită de cea a naturii și care dă celui ce o sesizează și înțelegerea motivului pentru care ea se manifestă. În multe din aceste cazuri ea se manifestă ca un vînt în natură, ca o suflare puternică. Sau mai degrabă pune în mișcare un astfel de vînt. El însuși mișcă sufletul omului asemenea unui vînt, deci acționînd ca un vînt spiritual. De aici numele Duhului = suflare, vînt (ruah, πνεῦμα) Printr-un vînt puternic desparte Domnul Marea Roșie, ca să poată trece Israil prin ea (Ieșire XIV, 21; XV, 10). Tot printr-un asemenea vînt produce efecte folositoare pentru Israil și nimicitoare pentru piedicile celor ce-i stau în cale (Ieșire X, 19; XVI, 13—16; Numeri XI, 31). Duhul lui Dumnezeu își manifestă puterea nimicitoare pentru cei răi și în alte forme (Isaia XXXIX, 27—28). La încheierea legămîntului Vechiului Testament se dezlănțuie o furtună cu tunete și fulgere, întărind în felul acesta în Israil frica de a călca poruncile Legii (Ieșire XIX, 16). Dimpotrivă, porunca ascultării de Fiul lui Dumnezeu cel întrupat, sau înființarea noului legămînt, o însoțește Dumnezeu de lumina orbitoare a Duhului care iradiază din Hristos la schimbarea la față, sau ca o suflare de vînt cu vuiet mare, dar în același timp însoțită de pogorîrea limbilor de foc, la Cincizecime (Fapte II, 2). Acum nu se mai impune Dumnezeu prin frică, ci prin convingerea vederii spirituale și prin puterea cuvîntului.

Duhul ca suflare desăvîrșea la început creația (Facere I, 2; Psalmul XXXIII, 6; Înțel. Sol. I, 6).

Duhul Sfînt produce însă și diferite efecte în suflete. Uneori produce efecte extraordinare în spiritul unor persoane. În special le dă darul profeției (Ieșire XI, 25—39; I Regi XIX, 20—21). Prin darul proorociei, pe care-l comunică, face dintr-o persoană alt om (I Regi X, 6). Uneori produce și efecte exterioare asupra unor persoane (III Regi XVIII, 12; vezi și Fapte VIII, 39). Un astfel de efect de putere manifestată exterior produce asupra lui Iezechiel (III, XI). Aci se arată clar cum Duhul face în suflet perceptibil glasul Celui ce rostește cuvîntul și puterea Lui · «Atunci m-a ridicat Duhul și am auzit îndărăt un glas ca de tunet». Desigur că

auzirea unui astfel de cuvînt plin de putere îl îndeamnă pe prooroc şi-l face în stare să comunice şi el cuvîntul cu putere. În general proorocul Iezechiel simte puterea Duhului asupra sa ca mîna lui Dumnezeu care îl duce dintr-un loc într-altul (Iezechiel, III, 24—27; VIII, 3; XI, 1; XXXI, 1). Altădată prin Duhul, Iezechiel vede slava lui Dumnezeu (XLIII, 5). Uneori puterea Duhului se manifestă în comunicarea puterii făcătoare de minuni (III Regi XVII, 14 urm.; IV Regi II, 15; IV, 1 s.u.).

Peste anumite persoane Duhul coboară nu numai trecător, ci le umple de harisme permanente. Aceasta o face mai ales cu unii conducători ai poporului israil şi cu proorocii. El «se odihneşte» peste Moise, tipul originar al conducătorului de popor şi al poorocului (Numeri XI, 17, 25), peste Iosua (Numeri XXVI, 18; Deut. XXXIV, 9), peste David (I Regi XVI, 13; II Regi XXIII, 2), peste Ilie (IV Regi II, 9) şi Elisei (IV Regi II, 15).

În ei lucrarea Duhului de sensibilizare pentru Dumnezeu are efecte durabile. Dar pe măsura acestei sensibilizări sporite pentru Dumnezeu, sporeşte în aceste persoane şi responsabilitatea pentru comunitatea în mijlocul căreia Duhul i-a chemat şi le ajută să lucreze.

Pe de altă parte, ele sînt şi persoane înzestrate cu un deosebit dar al rugăciunii. Ele sînt organe permanente ale Duhului, pentru că sînt foarte des în stare de convorbire cu Dumnezeu, care e o stare de rugăciune. Dar în rugăciune ele cer de obicei şi primesc de la Dumnezeu ceva pentru popor. Calitatea lor de organe permanente ale Duhului nu e o însuşire statică, ci se explică dintr-o relaţie vie continuă cu Dumnezeu. Iar primind ceea ce cer, sînt şi organe ale puterii lui Dumnezeu. Aşa e Moise, aşa e Samuil, aşa e David. Sensibilitatea pentru Dumnezeu, harisma rugăciunii, vibraţia continuă pentru comunitate, harisma puterii formează un tot.

Purtătorii privilegiaţi ai Duhului sînt proorocii, în acelaşi sens dinamic de convorbire deasă cu Dumnezeu, de aprins interes şi de acută responsabilitate pentru comunitate şi de putere care cîştigă aderenţa comunităţii pentru lucrarea lor în favorul ei. Ei primesc prin Duhul capacitatea deosebită de percepere a prezenţei lui Dumnezeu, a voii Lui; ei stau într-o relaţie vie cu Dumnezeu, în slujba poporului Israil. Prin aceasta primesc de la Dumnezeu şi comunicarea unor intenţii de viitor ale lui cu privire la poporul Israil, cu privire la mîntuire.

Spre deosebire de falşii prooroci, care au în ei o falsă suflare, sau o excitaţie de caracter natural nervos, sau o pretinsă suflare a Duhului, neputînd cunoaşte voia lui Dumnezeu cu privire la viitor, deci neputînd spune decît minciuni, proorocul adevarat are Duhul lui Dumnezeu, prin care se află în relaţie intimă cu Dumnezeu, şi care de aceea e un Duh al adevăratei puteri şi cunoaşteri, un Duh al adevărului. În puterea Duhului ei trăiesc o adevărată raspundere către Dumnezeu pentru popor, de aceea şi Dumnezeu le da lor răspuns cînd vor sa cunoască voia lui Dumnezeu cu privire la popor, pe cînd proorocii mincinoşi, neavînd nici o sensibilitate pentru Dumnezeu şi netrăind nici o răspundere pentru popor, ci urmărind interese egoiste, nu se bucură de o transparenţă a Duhului

și de un răspuns din partea lui Dumnezeu privitor la popor. Numai sensibilitatea pentru comunitate, care e susținută de sensibilitatea pentru Dumnezeu, face pe cineva capabil să străvadă în voia lui Dumnezeu și în starea comunității viitorul acesteia sau le face pe acestea transparente pentru el. Și numai această sensibilitate și răspundere în fața lui Dumnezeu pentru comunitate, dă celui ce vorbește în numele lui Dumnezeu o putere de penetrare în conștiința comunității, chiar cînd îi face acesteia o aspră mustrare. «De rușine se vor face văzătorii și ghicitorii vor fi de ocară și toți își vor acoperi barba, căci nu vor avea nici un răspuns de la Domnul. Iar eu sînt plin de putere, mulțumită Duhului lui Dumnezeu, de dreptate și de tărie, ca să vădesc fărădelegile lui Iacob și păcatul lui Israil» (Miheia III, 7—8 ; II, 11). Isaia are și el conștiința că e trimis să vorbească de către Duhul lui Dumnezeu (Isaia 48, 16). Acest Duh face din gura lui «sabie ascuțită» (Isaia XLIX, 2). Din cuvîntul lui Dumnezeu iradiază Duhul ca o mare putere de revendicare, de chemare către prooroc și către cei cărora le vorbește acesta (Iona I, 2 ; Iezechiel II, 1, 2).

Dacă mai înainte Duhul lui Dumnezeu impresiona pe oameni mai mult prin puterea manifestată în acte exterioare extraordinare, începînd cu profeții puterea lui se manifestă în primul rînd prin forța spiritual-morală dată lor și altor drepți, forță care este dobîndită și întreținută și prin efortul persoanelor respective de a cultiva relația cu Dumnezeu de a împlini misiunea dată lor și de a trăi o viață bine plăcută Lui. După ce prin Revelație unii oameni au realizat progrese în sensibilitatea lor spirituală, puterea Duhului se manifestă în actualizarea și potențarea acestei sensibilități a lor, care iradiază ca o putere din cuvîntul lor, dar adeseori se arată și în unele fapte săvîrșite de ei sau cu ei. Duhul Sfînt și-a găsit acum centrul său de acțiune și de iradiere în ființa umană, în spiritul uman. Acum iese pe primul plan rolul Lui cel mai propriu, care este cel de sfințire a ființelor umane. Acțiunea lui directă asupra naturii rămîne să se manifeste mai rar și mai mult în acte de avertizare și de pedepsire a inșilor și a comunităților care nu voiesc să devină purtătoare ale Duhului în vederea sfințirii lor.

Sălășluirea și lucrarea în sufletul uman sînt cele mai proprii Duhului Sfînt, pentru că sufletul e de la sine făcut pentru această lucrare. Dacă în calitatea de ipostas, sau de bază a ipostasului uman, sufletul e un chip al Cuvîntului dumnezeiesc, prin atracția ce o simte în mod natural spre persoana supremă, spre relația cu ea, el are în sine de la început pe Duhul. Păcatul, care a slăbit tendința lui spre relația cu persoana supremă, a pus sufletul într-o stare contrară naturii. Sălășluirea Duhului, care restabilește și întărește în suflet relația cu Dumnezeu, nu e decît o restabilire a sufletului în stare conformă naturii lui. Lucrarea Duhului în suflet pentru întărirea relației lui cu Dumnezeu, e cea mai proprie lucrare a Duhului privitoare la creaturi, pentru că numai sufletul e capabil de o relație conștientă, adică spirituală, cu alte persoane, deci în primul rînd cu persoana supremă și mai special cu Duhul Sfînt, care, precum îl arată numele, e Spiritul prin excelență. Duhul Sfînt e

cel ce, așa cum desăvîrșește relația între persoana Fiului și a Tatălui, așa are calitatea de a întări și relația subiectului uman, ca chip al Cuvîntului dumnezeiesc, cu Dumnezeu și cu orice alt subiect personal.

Dar chiar prin aceasta sufletul devine transparent pentru Dumnezeu, sau Dumnezeu devine transparent pentru suflet. Astfel sfințenia este starea de transparență a Duhului ca subiect pentru suflet, odată cu transparența sufletului ca subiect pentru Dumnezeu. Prin această transparență se străvede Fiul și Tatăl. Transparența aceasta este identică cu o stare de acentuată sensibilitate pentru Dumnezeu și pentru oameni. Această sensibilitate o produce Duhul, pentru că El este al Treilea între cei Doi, între Fiul și Tatăl, între Dumnezeu și om, între om și om. El deschide pe unul pentru altul. Duhul este izvorul și puterea supremă a acestei deschideri. Sfîntul Vasile zice: «Tot cel ce are sfințenia cîștigată, nu devine incapabil de răutate. Dar Duhul Sfînt, fiind prin ființă sfînt, se numește izvor de sfințenie»[34]. Duhul nu se poate închide în Sine, datorită însăși ființei sale. Dar creatura se poate închide.

Acțiunea sfințitoare a Duhului Sfînt exercitată în persoanele umane, prin care El restabilește în ele starea normală și transparența lor pentru Dumnezeu, cu condiția colaborării acestora, o înfățișează Sfîntul Vasile cel Mare astfel: «Unirea Duhului cu sufletul nu se realizează prin apropierea spațială (căci cum s-ar apropia trupește de cel netrupesc), ci prin depărtarea patimilor, care venind în suflet ulterior, prin iubirea de trup, l-au înstrăinat de unirea cu Dumnezeu. Deci de Mîngîietorul nu se poate apropia decît cel ce s-a curățit de întinăciunea ce și-a adunat-o prin răutate și a revenit la frumusețea proprie firii (πρὸς τὸ ἐκ φύσεως κάλλος) și i-a redat acesteia, ca unui chip împărătesc, înfățișarea originală prin curăție. Acesta, sesizîndu-l, cum sesizează un ochi curat soarele, îți va arăta în sine chipul celui nevăzut. Iar în fericita înfățișare a chipului vei vedea frumusețea negrăită a arhetipului. Prin acesta (prin Duhul) e urcușul inimilor, călăuzirea celor slăbiți, desăvîrșirea celor ce înaintează. Acesta, strălucind celor curățiți de toată pata, îi arată duhovnicești prin comuniunea cu El. Și precum corpurile luminoase și străvezii, cînd cade vreo rază asupra lor, devin ele înseși strălucitoare și răspîndesc în același timp o strălucire din ele, așa sufletele purtătoare de trup, fiind luminate de Duhul, devin și ele duhovnicești și comunică și altora harul. De aci vine preștiința celor viitoare, priceperea Tainelor, cunoașterea celor ascunse, împărțirile darurilor, viețuirea cerească, cîntarea cu îngerii, bucuria fără sfîrșit, stăruirea în Dumnezeu, asemănarea cu Dumnezeu; de aci și cel mai culminant lucru dorit, care este a deveni Dumnezeu»[35].

Deci lucrarea Duhului Sfînt în noi are o dezvoltare. Ea ne ajută să creștem în sensibilitatea noastră pentru Dumnezeu, în sensibilitatea care suportă din ce în ce mai greu să săvîrșească păcatul. De la credința începătoare ne înălțăm la o sensibilitate, la o afecțiune și la o responsabilitate tot mai accentuată față de Dumnezeu. Acesta e drumul de înain-

34. *Epist. VIII*; *P.G.* XXXII, col. 369.
35. *Liber de Spiritu Sancto*, cap. IX, *P. G.*, XXXII, 109.

tare în sfințenie. Căci sfințenia însăși e o sensibilitate, o afecțiune și o responsabilitate deosebit de accentuată față de Dumnezeu și întrucît înaintarea aceasta se realizează sub conducerea, sub impulsul și cu ajutorul Sfîntului Duh, Lui i se atribuie opera de sfințire a noastră. Dar la această operă de sfințire sau de sensibilizare a noastră pentru Dumnezeu trebuie să contribuim și noi, luptînd să depărtăm tot ce e grosolan, tot ce e egoist, tot ce e exagerată pornire trupească în noi. Prin aceasta am devenit noi înșine transparenți pentru Duhul. De aceea sfinții sînt atît de transparenți pentru Duhul, sau Duhul atît de transparent pentru ei.

Dar revenirea deplină a Duhului Sfînt în ființa umană, are loc în Hristos. Hristos, fiind ipostasul care și-a făcut proprie natura umană, are unit cu sine și în starea de om pe Duhul Sfînt. În Fiul lui Dumnezeu cel întrupat Duhul se află ipostatic, cum se află și în starea Lui dinainte de întrupare. Ca om, Hristos primește de aceea Duhul în mod permanent, cum l-au primit marii conducători și proorocii poporului Israil. Dar primește totodată pe Duhul întreg, cum nu l-au primit aceia. El intră și ca om în aceeași relație cu Duhul Sfînt în care este ca Fiul Tatălui din veci. Duhul se odihnește permanent ca ipostas peste Fiul și în starea lui de întrupare. Aceasta se arată la Botez, cînd Duhul apare între Tatăl și Fiul cel întrupat, oarecum unindu-i sau mișcîndu-se de la unul la altul. Tatăl anunță tuturor pe Fiul cel întrupat peste care plutește Duhul în chip de porumb: «Acesta este Fiul Meu cel iubit, întru care am binevoit»; iar arătarea Duhului adeverește aceasta. Fiul răspunde acestei iubiri a Tatălui ca om, în numele nostru, cu o iubire ascultătoare pînă la jertfa pe cruce, avînd ca semn al acestui răspuns permanent Duhul care, stînd între El și Tatăl, este și o adeverire a raspunsului.

Ipostasul Duhului unit cu al Fiului străbate prin energiile Sale necreate, care sînt și ale Fiului, tot mai profund natura umană asumată, făcîndu-se tot mai transparent prin ea, sau făcînd-o pe aceasta tot mai transparentă pentru El. De aceea Sfîntul Chiril din Alexandria, a putut spune «Noi avem sălășluit în noi nu numai harul, ci și pe Duhul» [36].

Lucrarea umană a lui Hristos se unește intim cu lucrarea Lui divină.

Hristos ca om înalță la culme sensibilitatea umană față de Tatăl și responsabilitatea Lui pentru colectivitatea umană. De aceea El înalță la culme și rugăciunea Lui către Tatăl pentru toți frații săi în umanitate, pentru toată creația. Dar prin aceasta și primește ca om, de la Tatăl, puterea maximă. Nu puterea care ține de natură, nu puterea de ordin politic, care ține și ea de ordinea creației. Ci puterea mai presus de fire, puterea de transformare a sufletelor, puterea cu efecte mai presus de natură. Sensibilitatea Sa ca Fiu întrupat față de Tatăl o are prin Duhul, precum o are și în starea neîntrupată; prin Duhul e plin de afecțiunea rugăciunii, prin Duhul omenescul lui devine iradiantul energiilor divine.

Dar toată puterea aceasta peste suflete, putere prin care sensibilizează sufletele pentru Dumnezeu și produce, fără răsturnarea legilor na-

36 P. G., LXX, 757 A

turii, efecte neprovenite din fire, în viața lumii și a oamenilor, o manifestă El numai din momentul învierii Sale și mai ales al înălțării cu trupul la cer, de cînd natura Lui umană a devenit deplin transparentă pentru Duhul și prin aceasta a atins suprema sensibilitate pentru Tatăl și pentru oameni, actualizînd și ca om în mod deplin comunicabilitatea Sa cu Tatăl și cu oamenii.

Această deplină prezență a Duhului în Iisus se datorează unirii Lui ca ipostas cu ipostasul Cuvîntului. Dar prin faptul acesta s-a ocazionat totodată revenirea prezenței Duhului în centrul subiectului uman, în care a fost Duhul de la început și prin aceasta s-a ocazionat restabilirea subiectului uman în starea cea după fire. Dacă n-ar fi fost această capacitate originară a firii umane pentru Duhul, adică necesitatea și capacitatea subiectului uman pentru relația conștientă cu persoana supremă, după modelul relației Fiului cu Tatăl, Duhul Sfînt nu și-ar fi făcut din subiectul uman centru său cel mai propriu de acțiune și de iradiere, căci nici Fiul nu ar fi putut să se unească ipostatic cu umanul, să dea umanului participarea la relația ipostatică a Fiului cu Tatăl și prin aceasta participarea sa ipostatică la această relație.

Sfîntul Vasile cel Mare descrie continua lucrare nedespărțită a Duhului cu Fiul cel întrupat astfel : «Mai întîi Duhul a coexistat cu trupul Domnului însuși în chip nedespărțit, după cum s-a scris : «Peste care vei vedea Duhul pogorîndu-se și rămînînd peste El», «Acesta este Fiul Meu cel iubit» și «Iisus cel din Nazaret, pe care Dumnezeu l-a uns în Duhul cel Sfînt» (Fapte X, 38). Apoi toată lucrarea o lucra, fiind împreună de față Duhul. Acesta era de față și cînd a fost ispitit de diavolul. «Căci a fost dus, zice, de către Duhul în pustie, ca să fie ispitit» (Matei IV, 1). Și cînd lucra puterile era de față (Duhul) în mod nedespărțit. «Iar dacă Eu, zice, în Duhul scot dracii» (Matei XII, 28). Nu era absent (Duhul) nici cînd a înviat din morți. Căci înnoind Domnul pe om și întorcîndu-i iarăși harul pe care l-a pierdut, prin suflarea în fața ucenicilor, ce zice «Luați Duh Sfînt, cărora veți ierta păcatele, iertate vor fi și cărora veți ținea, ținute vor fi» (Ioan XX, 22—23) [37]. Sau . «Venirea lui Hristos ; Duhul premerge. Prezența în trup ; Duhul e nedespărțit» [38].

Numai în sensul că trupul lui Hristos n-a fost înainte de înviere și de înălțare deplin transparent pentru Duhul, se spune în Evanghelia lui Ioan că «încă nu era Duhul, pentru că Hristos încă nu fusese proslăvit» (Ioan VII, 39).

Duhul pe care îl are în sine Hristos, e Duhul puterii. Cu acest Duh a învățat pe Apostoli, toată învățătura lui avînd caracter de poruncă, de revendicare (Fapte I, 2). Cuvîntul lui însuși îl dovedea ca Dumnezeu prin puterea ce iradia din El (Matei VIII, 28). În strînsă legătură prezintă Duhul ca putere și pe amîndouă revelînd pe Iisus ca Dumnezeu în timpul vieții Lui pe pamînt și născînd credința în el, Sfinții Apostoli. Sfîntul Apostol Petru vorbește despre «Iisus pe care Dumnezeu L-a uns cu Duhul Sfînt și cu putere» (Fapte X, 38). Mîntuitorul promite apostolilor că

---

37. *Liber de Spiritu Sancto,* cap XVI , *P. G.,* XXXII, 140.
38. *Ibidem,* cap XIX · col 157.

Duhul Sfînt îi va umplea și pe ei cu putere: «veți lua putere venind Duhul Sfînt peste voi» (Fapte I, 8). Fără puterea Duhului, adică fără Cincizecime, Biserica nu ar fi luat ființă concret și nu ar fi durat. Revelația nu ar fi devenit evidentă, nu s-ar fi impus. Sfîntul Apostol Pavel spune: «Iar cuvîntul meu și propovăduirea mea nu stăteau în cuvinte convingătoare ale înțelepciunii omenești, ci în dovada Duhului și a puterii, pentru ca credința voastră, să nu fie în înțelepciunea oamenilor, ci în puterea lui Dumnezeu» (I Cor. II, 4—5; I Tes. I, 5).

În baza acestui fapt, putem considera că în toate numeroasele locuri unde se vorbește despre puterea cu care s-a impus Evanghelia, este implicat Duhul Sfînt. În felul acesta Evanghelia, sau Revelația în Hristos în general, «este puterea lui Dumnezeu spre mîntuirea a tot celui ce crede» (Rom. I, 16). Biserica, în calitate de împărăție a lui Dumnezeu în dezvoltare, nu începe numai prin această Evanghelie a puterii, ci și dăinuiește și crește spiritual prin ea. «Căci împărăția lui Dumnezeu nu stă în cuvînt, ci în putere» (I Cor. IV, 20). Duhul Sfînt coborît la Cincizecime nu numai întemeiază Biserica, ci și rămîne în ea.

Prin indicarea faptului că împărăția lui Dumnezeu stă în putere, s-a arătat ca Duhul și puterea Lui se manifestă și în Biserică. De altfel Biserica este Revelația care continuă să fie activă prin Duh și putere. Este revelația în continuare nu ca o sporire a conținutului ei, ci ca putere, ca continuare a prezenței lui Hristos cel deplin revelat prin actele și cuvintele Lui și ale Apostolilor, prin manifestarea ei actuală ca duh și putere.

Duhul continuă să fie împreună-lucrător cu Hristos, sau Hristos continuă să lucreze prin Duhul. Dacă Hristos n-ar lucra prin Duhul, Biserica ar fi o asociație lipsită de prezența și de lucrarea interioară a lui Dumnezeu, o asociație menținută în unitate printr-o autoritate pămîntească. Dacă Duhul ar lucra în suflete fără Hristos, ar lipsi referirea tuturor la același punct viu de convergență și de credință, la același Hristos, care s-a explicitat integral pe Sine prin cuvintele Sale și ale apostolilor și pe care noi le repetăm și le interpretăm în continuare; am avea numai entuziasme individuale, pur subiective, nelegate într-o unitate a credinței, într-o referire la același centru personal și obiectiv și deosebit de noi care este Hristos.

Biserica există ca unitate plină de viață prin conlucrarea Duhului cu Hristos. Pe cei ce negau că Duhul e colaborator cu Hristos în menținerea Bisericii (Pnevmatomahi — înrudiți în ce privește concluzia ecleziologică cu romano-catolicii), Sfîntul Vasile îi întreabă. dacă Sfîntul Apostol Pavel se numește împreună-lucrător al lui Dumnezeu în iconomia Evangheliei (I Cor. III, 9), nu vom numi «împreună-lucrător pe Duhul Sfînt, prin care e făcută roditoare Evanghelia (καρποφορεῖται) în toată zidirea de sub cer?». Dacă viața noastră este ascunsă cu Hristos în Dumnezeu și cînd se va arăta Hristos, se va arăta și viața noastră și noi înșine ne vom arăta împreună cu El întru slavă, iar Duhul vieții nu e cu Hristos, El nu e nici în viața noastră cea ascunsă cu Hristos și nu va fi nici în arătarea slavei pe care o așteptăm. Dacă

viaţa aceea constă în comuniunea cu Dumnezeu, iar cel ce mărturiseşte împreună cu Duhul nostru că sîntem fii ai lui Dumnezeu (Rom. VIII, 16), lipseşte, odată ce Duhul Sfînt lipseşte din comuniunea noastră cu Tatăl şi cu Fiul, cum mai poate da El conştiinţei noastre mărturie despre această comuniune ? [39]. Urmează că mărturia lui e mincinoasă, că comuniunea noastră cu Dumnezeu nu există.

Sfîntul Vasile face să atîrne toată credinţa noastră în Hristos, sau realitatea lui transcendentă, toată însemnătatea Lui mîntuitoare pentru noi, de Duhul care lucrează în noi. Speranţa noastră că ne vom înălţa cu Hristos şi vom fi împreună-şezători cu El, e întreţinută în noi tot de o prezenţă anticipată a Duhului în noi, perceput prin sensibilitatea dăruită nouă de El. Dar cum ne-ar putea sădi această speranţă un Duh care nu e împreună-şezător cu Hristos şi participant la aceeaşi slavă ? [40].

«Invierea din morţi va fi prin lucrarea Duhului» [41].

Dacă învierea este ultima covîrşire a materiei trupului de către spirit, iar starea de înviere e cea mai înaltă treaptă de transparenţă a spiritului prin materie, evident că numai Duhul Sfînt poate efectua acest act, desigur un Duh care iradiază cu prisosinţă din Hristos cel în care materia trupului a fost covîrşită de Duhul, care era unit cu ipostasul lui Hristos.

Duhul Sfînt, după Sfîntul Vasile, este în cer, în slavă, împreună-şezător cu Fiul, şi în acelaşi timp în intimitatea conştiinţei noastre, sau mai bine-zis în intimitatea subiectului nostru, ţinîndu-ne legaţi de Fiul, de viaţa Lui, de slava Lui, prin calitatea Lui de punte vie între noi şi Hristos, prin funcţia Lui de a întreţine relaţia noastră cu Hristos şi cu Tatăl. Prin aceasta ne va face să ne împărtăşim de învierea lui Hristos.

La întrebarea, de ce în unele ecfonise mărim pe Tatal, Fiul *în* Duhul Sfînt, iar în altele pe Tatăl, pe Fiul *cu* Duhul Sfînt, Sfîntul Vasile spune Prima *(în)* arată cele privitoare la noi ; a doua *(cu)* arată comuniunea Duhului cu Dumnezeu. «Prin una înfăţişăm demnitatea Duhului, prin cealaltă anunţăm harul venit la noi» [42].

Innoirea noastră, trecerea de la o viaţă în robia patimilor, prefacerea vieţii noastre într-o vieţuire cerească e prin Duhul [43]. Numai Duhul poate face să se penetreze trupul de o viaţă conformă spiritului, după asemănarea lui Hristos, înaintînd spre înviere.

Prin Duhul sîntem ţinuţi în legătura cu Hristos, ca trup al lui Hristos. Prin experienţa puterii Duhului, prin transparenţa prezenţei Lui, ne este transparent Hristos.

Am văzut mai înainte că Sfîntul Vasile vorbeşte de o transparenţă a Celui negrăit în propria conştiinţă a celor care s-au curăţit prin sălăşluirea Sfîntului Duh [44].

---

39 *Ibidem*, cap. XXVIII, col 197 40 *Ibidem*, cap XIX, col 157
41 *Ibidem*, cap XIX ; col 157. 42 Cap XXVII, col 193
43. *Ibidem* 44. *Ibidem*, cap IX ; col 109.

Cel care a stăruit mai mult asupra acestei transparențe a Sfîntului Duh în și din subiectul uman, a fost Sfîntul Simeon Noul Teolog. Condiția cunoașteri Sfîntului Duh în sine de către credincios, e și pentru Sfîntul Simeon Noul Teolog purificarea de patimi. Nu se poate spune, declară el, că numai în viața viitoare, vom fi conștienți de prezența Duhului în noi și prin aceasta de relația noastră cu Dumnezeu, căci atunci și purificarea ar trebui s-o amînăm pentru viața viitoare. Avem încă din această viață o sensibilitate pentru prezența lui Dumnezeu, pentru relația cu El, și o mare bucurie în conștiința acestei prezențe și relații». «Pentru sfinți, zice Sfîntul Simeon Noul Teolog, și pentru toți aceia care, din generație în generație, s-au dovedit prietenii și prorocii lui Dumnezeu, nu există decît un fel de prea ședere, un singur loc privilegiat, o singură slavă, bucurie și plăcere: aceea de a vedea pe Dumnezeu; și cei ce-L văd se află eliberați de toată neliniștea. De fapt, ei nu mai pot arunca ochii asupra vreunui obiect al acestei vieți, nici asupra vreunui om, nici să se întoarcă, sau simplu să-și îndrepte gîndul spre ceva străin; cugetarea lor a depășit relativitatea. De aceea ei rămîn nemișcați pentru veci și incapabili să revină la rău» [45].

La întrebarea pusă de unii, de unde știu cei ce-au scris despre aceste lucruri, despre ele? Sfîntul Simeon răspunde din experiența lor în Duhul Sfînt. «Tot ce noi nu vedem, ei au văzut și au scris luminați de Duhul» [46].

Prin cele spuse despre lucrarea lui Dumnezeu prin Duhul Sfînt după coborîrea Lui la întemeierea Bisericii, despre lucrarea Duhului pentru menținerea ei, despre lucrarea Lui pînă azi în cei ce cred, s-a indicat în general transparența Duhului în Biserică prin sensibilitatea umană pentru Dumnezeu și prin acte de putere. Dar acestei transparențe active Duhului în Biserică se cuvine să-i acordăm o atenție mai deosebită.

5 *Transparența Duhului ca sensibilitate a credinței și a rugăciunii și ca putere a lui Dumnezeu în Biserică.* — Biserica este mediul de manifestare al energiilor divine, al căror introducător în lume este Duhul Sfînt. Biserica este Revelația întrupată și activă a lui Dumnezeu în cei ce cred. Este trupul tainic al lui Hristos, în care Revelația divină își efectuează rodirea, cum spune Sfîntul Vasile cel Mare. Revelația divină își împlinește scopul sfințitor și mîntuitor și-și manifestă puterea ei în acest scop sub forma Bisericii pînă la sfîrșitul veacurilor. Dacă spunem că Revelația s-a încheiat în Hristos, o spunem în sensul că conținutul divin revelat și scopul urmărit prin ea nu poate atinge o nouă treaptă, nu în sensul că ea a încetat să mai fie în lucrare.

Revelația se dovedește ca un fapt sau ca o suită de fapte pline de putere atît în actul comunicării ei succesive și al întrupării ei culminante în Hristos, cît și în forma de întrupare mai largă în Biserică. Revelația nu e numai o sumă de adevăruri doctrinare, propuse de Dumnezeu oamenilor spre luare la cunoștință și memorizare, ci în primul

---

45 *Traitées théologiques et éthiques*, vol II edit par J Darrouzès A A in «Sources chrétiennes», Paris, Cerf, 1967 Tratat V, p 93 46 *Ibidem*, p 109.

rînd manifestarea puterii lui Dumnezeu. Biserica nu e o școală de învățămînt teoretic cu scopul în el însuși, sau mîntuitor prin el însuși, ci Lacul Vitezdei pentru toți cei ce cred, lacul sfințitor și mîntuitor în care e activă continuu puterea lui Dumnezeu. Prin cuvînt, Dumnezeu își manifestă puterea Sa și vrea să ne cîștige colaborarea la lucrarea sa mînuitoare, care nu se împlinește fără această colaborare. Cuvîntul lui Dumnezeu, cum s-a spus, are uneori în Revelație rolul de a ne atrage atenția asupra actelor de putere ale lui Dumnezeu din trecut și de a ne anunța și asigura pe baza lor de actele Sale de putere din viitor. Alteori cuvîntul pune în lumină puterea pe care El o exercită chiar în momentul în care se comunică. Sau e mijloc prin care sufletul se deschide pentru puterea lui Dumnezeu și prin care vine puterea lui Dumnezeu. In primele cazuri cuvîntul se referă la actele de putere; în ultimele e mijloc al actelor de putere. Dar chiar cînd se referă la actele de putere din trecut sau de viitor, e și mijloc de exercitare a unei puteri prezente. Niciodată cuvîntul lui Dumnezeu nu trebuie înțeles ca cuvînt pur teoretic, lipsit de putere. Dar puterea din el e introdusă în creație de Duhul Sfînt. Aceasta continuă să se întîmple și în Biserică.

Insuși actul de aducere la existență a Bisericii se realizează prin Duhul Sfînt și este un act de putere, fiind în același timp un act revelațional. Este actul de putere prin care Hristos pătrunde pentru prima dată în oameni prin Duhul său în mod deplin și-i unește cu Sine, dînd ființă Bisericii; este actul de putere prin care lucrarea lui Dumnezeu prin Duhul Sfînt nu se mai exercită din afara oamenilor, ci începe să se exercite durabil înăuntrul lor. Duhul Sfînt lucrează continuu în și din Biserică, pentru că continuu Hristos cel aflător în credincioșii uniți cu El este ca un izvor din care țîșnește puterea care îi ține vii, care îi conduce la mai multă viață, care fortifică de fiecare dată din nou viața spirituală slăbită în ei din cauza nedeplinei lor colaborări cu puterea lor.

Protestantismul, respingînd minunile Domnului Iisus Hristos, a progresat pînă la respingerea oricărei puteri a Lui de transformare a oamenilor în Biserică. Ideea că mîntuirea constă numai într-o ispășire a lui Hristos în locul oamenilor, nu și într-o transformare a lor prin puterea lui Hristos lucrătoare în ei, e și ea solidară cu această privare a lui Hristos și a Bisericii în care El se află, de exercițiul puterii Lui Dumnezeiești. Această privare a lui Hristos și a Bisericii de exercițiul puterii Lui divine n-a mai reținut, în afară de ispășirea lui substitutivă în vederea mîntuirii noastre, decît cuvîntul Lui care a făcut anterior sau posterior cunoscut faptul și sensul acestei ispășiri și cuvîntul Bisericii care anunță mîntuirea prin ispășirea lui Hristos, ca un fapt pur exterior oamenilor.

Creștinismul a fost redus astfel la cuvînt, sau la teologie. E semnificativ că teologul Karl Barth a disprețuit religia, sau evlavia, ca efect al lucrării lui Dumnezeu în credincios, reținînd numai teologia. El n-a mai înțeles mîntuirea ca o lucrare a lui Dumnezeu întîi în profeți și în poporul Israil, apoi în Hristos și pe urmă în toți cei ce cred. El n-a mai cunoscut lucrarea continuă a lui Dumnezeu în cei ce cred prin Duhul puterii Sale, manifestată în îmbunătățirea ființei umane pe toate pla-

nurile. N-a mai pus accent pe sensibilizarea ființei umane, pe deschiderea ei pentru acțiunea mîntuitoare a lui Dumnezeu prin Duhul Sfînt. Mîntuirea n-a mai fost înțeleasă și ca un act cu efecte trnasformatoare asupra individului, ci numai ca luare la cunoștință a unui fapt exterior.

Pe drumul acesta pornise încă de mai înainte și catolicismul roman prin concentrarea mîntuirii într-un act juridic efectuat în mod substitutiv între Hristos și Tatăl ceresc și prin importanța covîrșitoare acordată definirii doctrinei și unei puteri de săpînire jurisdicționale, ambele rezervate papei. Numai înțelegînd puterea lui Hristos în sensul acesta, papa Bonifaciu VIII s-a putut considera, ca vicar al lui Hristos, deținătorul întregii puteri în Biserică și în stat (în cer și pe pămînt).

Dar puterea sa, Hristos a exercitat-o încă în timpul vieții Sale pămîntești în convertirea apostolilor, în întărirea credinței lor în El. Iar deplin s-a exercitat prin trimiterea integrală a Duhului său cel Sfînt peste Apostoli pentru a-l transmite prin ei și prin urmașii lor mai departe în Biserică. Hristos și-a manifestat puterea Sa nu numai în cuvinte, ci și în diferite acte asupra naturii. Puterea aceasta, care era puterea Duhului, continuă să o exercite prin Duhul său în Biserică, prin Tainele și ierurgiile ei, prin împlinirea atîtora din rugăciunile prin care se cere lui Dumnezeu ajutorul pentru tămăduirea de boli, pentru apărarea de dușmani, pentru reușita în toate cele bune, pentru luminarea minții, pentru o viață fără de păcat și prin împlinirea acestor rugăciuni prin puterea lui Dumnezeu, sau prin Duhul Lui.

Credincioșii vin la biserică, sau cheamă preoții în casele lor, pentru ca să facă rugăciuni pentru obținerea ajutorului lui Dumnezeu pe seama lor, sau pentru ca să se roage și ei împreună cu preoții în acest scop, lui Dumnezeu . «Doamne Dumnezeul nostru, Cel mare întru sfat și minunat întru lucrări ... trimite darul Prea Sfîntului și de viață făcătorului Duh, care sfințește toate și sfințește apa aceasta. Și prin împărtășirea apei acesteia și stropirea ei, trimite nouă binecuvîntarea ta, care spală întinăciunea patimilor. Așa ne rugăm, cercetează neputința noastră, Bunule, și tămăduiește bolile noastre cele sufletești și trupești, cu mila Ta» (Rugăciunea de sfințire a apei celei mici).

Ei se roagă Mîntuitorului, spunînd «Cela ce în toată vremea și în tot ceasul, în cer și pămînt ești închinat și slăvit, Hristoase Dumnezeule, îndelung-răbdătorule, mult-milostive și mult-milosîrde, care pe drepți iubești și pe cei păcătoși miluiești, care pe toți chemi la mîntuire, pentru făgăduința bunătăților ce vor să fie. Însuți Doamne, primește rugăciunile noastre în ceasul acesta și îndreptează viața noastră spre poruncile Tale, sufletele noastre le sfințește, trupurile le curățește, cugetele le îndreptează, gîndurile le luminează și ne izbăvește pe noi de tot necazul și de toată durerea». În rugăciune sufletul se înmoaie și se face simțitor, primitor și deschis pentru puterea lui Dumnezeu. Biserica este locul și forma perpetuării puterii lucrătoare a lui Dumnezeu între oameni și în oameni, pentru că este locul rugăciunii. Rugăciunea cere puterea lui Dumnezeu și aceasta vine atrasă de rugăciune. Nu se fac rugăciuni unde nu se crede în puterea lucrătoare a lui Dumnezeu și

nu vine puterea lui Dumnezeu unde nu se fac rugăciuni. Biserica este locul întîlnirii simțite între rugăciunile noastre și puterea lui Dumnezeu, între Dumnezeu și noi în stare de rugăciune.

Sensul rugăciunilor ortodoxe nu s-ar înțelege fără această încredere în puterea lucrătoare a lui Hristos asupra membrilor Bisericii. Dar atît rugăciunile prin care se cere puterea lui Dumnezeu cît și răspunsul lui Dumnezeu la ele prin putere, este opera Duhului Sfînt. Biserica este locul lucrării Duhului Sfînt și prin aceasta locul în care se efectuează continuu mîntuirea.

Credincioșii vin la biserică, se roagă pentru mîntuirea lor, pentru ferirea de păcate, pentru împlinirea voii lui, pentru propășirea lor spirituală, iar ca răspuns la toate acestea li se trimite puterea lui Dumnezeu pe care ei o simt. Se înțelege că și rugăciunile creștinului din casa lui sau din tot locul este tot o rugăciune în biserică, pentru că Biserica se extinde peste tot unde este un membru al ei.

Rugăciunile implică un sens soteriologic activ, implică o înțelegere a Bisericii ca comunitate de rugăciune a celor ce cred că prin rugăciune se împărtășesc de puterea lui Dumnezeu, a celor sensibilizați pentru experiența acestei puteri.

Rugăciunea este prin aceasta cea mai completă teologie; este teologia dusă la capătul ei. Căci în rugăciune nu se știe numai ceva teoretic despre Dumnezeu, ci se experiază Dumnezeu în puterea Lui, care răspunde rugăciunii, care sensibilizează pe om pentru rugăciune, se experiază lucrarea de mîntuire a lui Dumnezeu în toată întinderea și complexitatea ei. De aceea spunea Evagrie Ponticul: «Dacă ești teolog (dacă te ocupi cu contemplarea lui Dumnezeu), roagă-te cu adevărat; și dacă te rogi cu adevărat, ești teolog» [47].

Credincioșii se roagă nu numai lui Dumnezeu, ci și Maicii Domnului, sărută sfînta cruce și sfintele icoane, cer ajutorul rugăciunilor sfinților, pentru a primi prin toate puterea lui Hristos. Din toată ambianța Bisericii țîșnește puterea lui Dumnezeu, pentru ca Duhul Sfînt este lucrător în toată Biserica în mod permanent, ca în trupul tainic al lui Hristos. Prin Maica Domnului, prin sfinți, prin actele sacramentale se face transparent și activ Dumnezeu, e lucrător Hristos prin Duhul Sfînt. Credincioșii vin la biserică pentru a primi prin toate puterea lui Hristos pentru ei sau pentru cei apropiați ai lor în diferitele lor trebuințe, cum a venit femeia ținută de un duh de neputință de 18 ani, sau femeia cu curgerea sîngelui pe care a vindecat-o puterea ce s-a scurs din trupul lui Hristos. Ei se roagă Maicii Domnului în baza legăturii ei intime cu Fiul ei, pe care L-a născut după trup, care continuă să fie «Domnul tăriei». «Ceea ce ai născut pe Făcătorul de bine care este pricina bunătăților, bogăția facerii de bine, izvorăște-o tuturor, că toate le poți, ca aceea ce ai născut pe Hristos cel puternic în tărie» (Paraclisul Maicii Domnului, cîntarea 3-a). Credincioșii laudă «puterile ei». Puterea de a ajuta a Maicii Domnului se explică din comunicarea ei intimă cu

---

47. *Cuvînt despre rugăciune*, cap. 60; P G. LXXIX, 1175—1200.

Hristos, iar rugăciunea către ea nu e o simplă laudă adusă ei, ci o cerere de ajutor. Chiar darurile de care este plină, sînt daruri prin care ne poate ajuta pe noi, pentru că darurile acestea le are prin unirea ei cu Hristos.

Credincioșii nu vin la biserică să asculte o doctrină teoretică definită de papa sau formulată de unul sau altul dintre teologi, fără un efect pentru viața lor, ci pentru a primi puterea mîntuitoare și ajutătoare. Caracterul de comuniune al Bisericii nu e un obiect al contemplației estetice, sau al speculațiilor teologice abstracte, ci un mod de într-ajutorare a credincioșilor prin rugăciune în nevoile lor concrete foarte variate și prin ajutorul lui Dumnezeu care vine mai ales atras de căldura deosebită a unor rugăciuni care se fac în dragostea credincioșilor întreolaltă. Credincioșii se roagă în comun și unii pentru alții lui Hristos și prin aceasta experiază în comun mai ușor puterea lui Hristos. Din comunitatea aceasta, care cere ajutorul lui Dumnezeu pentru fiecare în parte și pentru toți împreună, fac parte și sfinții și îngerii: «Toate oștile cerești, Mergătorule-Înainte al Domnului, cei 12 Apostoli și toți Sfinții, împreună cu Născătoarea de Dumnezeu, faceți rugăciuni ca să ne mîntuim noi» (*Paraclisul citat*, cîntarea 9-a).

Funcția slujitoare a Bisericii se explică tot din puterea lui Hristos: ea slujește ca organ prin care se comunică oamenilor puterea de ajutorare a lui Hristos; ea însăși ajută pe oameni din puterea lui Hristos, care lucrează în ea cu deosebită eficacitate, datorită comuniunii de dragoste în rugăciune pe care ea o reprezintă.

Rugăciunile ortodoxe implică un sens soteriologic de transformare și desăvîrșire a omului pînă la îndumnezeire, cu totul deosebit de sensul soteriologic pur juridic al învățăturii catolice și protestante.

Cultul Bisericii Ortodoxe nu este de aceea o laudă a unui Dumnezeu transcendent, care se lasă doar contemplat cu mintea, cum a spus teologul protestant Schlink, cu uitarea omului și a trebuințelor lui, ci o o laudă a faptelor de putere ale lui Dumnezeu, din încredințarea credincioșilor în puterea lui Dumnezeu de a-i ajuta în cererile lor. Credincioșii laudă pe Dumnezeu pentru faptele Lui de putere din trecut, din cursul Revelației, pentru iertarea și ajutorarea chiar a unor păcătoși de diferite categorii, căci ele le dau nădejde ca Dumnezeu le va ajuta și lor răspunzînd la cererile lor de acum; sau îl laudă pe Dumnezeu și îi mulțumesc după ce i-a ajutat. E un cult intens preocupat de nevoile omenești. E un cult prin care se face comunicarea între om și Dumnezeu, prin rugăciune din partea celui dintîi și prin putere din partea lui Dumnezeu. Nu se cere lui Dumnezeu ceva fără să fie lăudat mai înainte, și nu e lăudat fără să i se ceară ceva. Astfel rugăciunea de la sfințirea apei începe cu cuvintele «Mare ești Doamne și minunate sînt lucrurile mîinilor Tale și nici un cuvînt nu este de ajuns spre lauda minunilor Tale». Apoi după ce se înșiră faptele cele mai mari din trecut ale lui Dumnezeu, I se adresează Lui cu certitudinea că poate să împlinească ceea ce I se cere, cererea de sfințire a apei, pentru ca prin ea Dumnezeu să-și manifeste puterile Sale; nu pentru simpla dovedire că e puternic, ci pentru ca prin aceste puteri să-i ajute pe oameni în dife-

rite trebuințe : «Și-i dă ei dar de mîntuire și binecuvîntarea Iordanului, fă-o pe dînsa izvor de nestricăciune, dar de sfințenie, dezlegare de păcate, vindecare de boală ..., spre vindecarea patimilor, spre tot folosul cel de trebuință». Iar rugăciunea se încheie, ca toate rugăciunile, cu un ecfonis doxologic, care e o nouă mărturisire a credinței că Dumnezeu poate face ceea ce I se cere.

Biserica Ortodoxă a rămas locul spiritual al trăirii continui a puterii lui Dumnezeu, putere care nu e din lumea aceasta și la care omul aleargă pentru un ajutor pe care nici o putere din lumea aceasta nu i-l poate da ; e locul experienței Duhului lui Hristos ca putere prin sensibilitatea membrilor ei pentru Dumnezeu și pentru lucrarea Lui plină de putere, sensibilitate produsă tot de Duhul Sfînt. Sfînta Tradiție, prin care se perpetuează Biserica, constă tocmai în această persistență a lui Hristos ca putere mîntuitoare activă prin Duhul Sfînt în Biserică. Ea însuflețește întreaga Biserică și e purtată de întreaga Biserică.

Trăită ca putere, legătura cu Hristos, cunoașterea Lui, nu poate fi confiscată de un singur om, sau transformată în speculații abstracte ale teologilor dornici de originalitate. Acest Hristos e cunoscut de toată Biserica în sobornicitatea Ei. El este cunoscut prin experiență în cult. De aceea cultul are deosebită însemnătate în Biserica Ortodoxă.

Iar acest cult este public, pentru că este al Bisericii în sobornicitatea ei. În calitate de cult public el reflectă și susține unitatea Bisericii, Biserica în tensiunea ei solidară spre Hristos. În acest cult public Duhul Sfînt sensibilizează sufletele nu numai pentru o relație cu Dumnezeu în cadrul întregii comunități, încălzită și susținută de întreaga comuniune și deci și pentru o relație cu întreaga comunitate a celor ce cred. Căci s-a menționat că Duhul Sfînt produce în credincioși și o responsabilitate în fața lui Dumnezeu pentru mîntuirea fraților săi, o afecțiune față de ei, care este și o afecțiune comună cu ei față de Dumnezeu. Rugăciunea comună produce sau exprimă toate acestea. De aceea transparența activă a Duhului Sfînt se trăiește mai ales în cultul public și în Biserică, în calitatea ei de subiect sobornicesc al lui. În acest cult, pentru că în el se experiază în forma acestei sensibilități transparența activă a Duhului, în gradul cel mai accentuat, cu o afectivitate sporită de toți în căldura comuniunii, se experiază accentuat și efectele puterii lui, ca răspuns la rugăciunea comună, la rugăciunea Bisericii pentru toți și pentru fiecare. Duhul Sfînt are, ca mediul cel mai propriu de manifestare a lui, Biserica și slujbele ei sacramentale, în frunte cu liturghia ca slujbă a Sfintei Euharistii.

Rugăciunile particulare ale credincioșilor au și ele valoarea lor. Dar numai pentru că fac parte din Biserică și rugăciunea lor are ca bază învățătura comună a Bisericii despre lucrarea mîntuitoare a lui Dumnezeu. În rugăciunile acestea cu conținut comun credincioșii pot intercala și cererile proprii, legate de împrejurările lor concrete. Dar dacă rugăciunile particulare, sau chiar ale cultului public, se schimbă de fiecare dată sau foarte des de către fiecare din cei ce le săvîrșesc, sau chiar de Biserică în totalitate, cum se întîmplă în alte formațiuni creștine, unitatea

comunității în dragoste, în sensibilitatea comună pentru Hristos și opera lui mîntuitoare, înțelese la fel într-o continuă adîncire a bogăției lor nesfîrșite, suferă. La fel modelarea unitară a credincioșilor. Cultele neoprotestante, spre deosebire de romano-catolicismul care accentuează unitatea exterioară, și de protestantismul care nu cunoaște nici o unitate, cultivă un duh de comunitate. Dar acest duh are doar posibilități limitate, putînd crea numai unități reduse la grupuri restrînse. Pentru că în esență ele sînt animate de o tendință individualistă. Orice individualitate mai reliefată caută și găsește moduri proprii mai impresionante de rugăciune și prin aceasta atrage în jurul ei un număr de aderenți, creînd o nouă grupare neoprotestantă. Dar în gruparea aceasta se va ivi, cu vremea, o altă individualitate, care uzînd de principiul libertății individuale, va găsi o altă formă de rugăciune și de pietate mai impresionantă prin noutatea ei decît cea obișnuită, rupînd iarăși un număr de aderenți din gruparea existentă.

Unitatea Ortodoxiei este o unitate largă și permanentă, menținută prin liturghie și prin tot cultul ortodox mereu același și prin puterea lui Dumnezeu trăită ca răspuns la rugăciunea acestei comunități largi care este Biserica rugătoare. Prin această largă și permanentă unitate în aceleași rugăciuni, conținutul bogat al acestora este mereu adîncit și trăit într-o afectivitate de posibilități mereu noi, îmbogățind continuu pe fiecare credincios, dar modelîndu-l pe o linie unitară.

Larga comunitate ecleziologică ortodoxă nu se fărămițează în grupuri concentrate în jurul unor individualități, pentru că ea are conștiința că se află în Duhul Sfînt ca Duh al comuniunii prin rugăciune și prin experiența comună a puterii lui Hristos. Rugăciunea ei este o rugăciune săvîrșită prin puterea ce i-o dă Duhul. Chiar rugăciunile persoanelor individuale sînt rugăciuni săvîrșite din puterea aceluiași Duh care se roagă în toți și înviorează unirea lor în același Hristos al Revelației integrale. Iar prin rugăciunea publică, făcută din puterea Duhului, se primește de la Hristos în mod înnoit același Duh, sau aceeași energie a Lui în toate Tainele.

La fiecare Taină se săvîrșește o invocare a Duhului (epicleză) și în baza acesteia prin fiecare Taină se primește o energie a Duhului. Dar invocarea aceasta este a Bisericii în întregime și harul Duhului Sfînt se pogoară peste cel ce primește o Taină, pentru că vrea să se adauge Bisericii, sau să crească în Biserică. Duhul Sfînt se dă din Biserică sau în Biserică, zidindu-l pe cel ce îl primește în Biserică, întărind prin aceasta comuniunea lui cu comunitatea bisericească. Duhul Sfînt se dă din sau în trupul tainic al lui Hristos, întărind sau lărgind acest trup.

Mai mult chiar, se poate spune că toată rugăciunea Bisericii, chiar cea a persoanelor particulare care fac parte din Biserică, este o epicleză în sens larg. Pavel Evdochimov spune că înainte de epicleza finală de la Liturghie, exista «epicleze prealabile» care urcă treptat spre cea finală» [48]. Dar se poate spune că orice faptă sau orice zi, creștinul o în-

48 *Op. cit*, p. 101.

cepe cu o epicleză sau cu chemarea Duhului Sfînt: prin «Împărate ceresc...». Aceasta o fac mai ales adunările creştine. Este o epicleză adresată aceluiaşi Duh şi are ca urmare primirea ajutorului cerut de la acelaşi Duh printr-o energie necreată a Lui. Dar numai pentru că e rugăciune săvîrşită în acelaşi trup al lui Hristos, din puterea aceluiaşi Duh al lui Hristos, aflătoare în acest trup, în care acelaşi Duh împarte fiecăruia darul ce este de folos lui şi întăririi comunităţii bisericeşti.

Evdochimov spune că între epiclezele dinainte de epicleza pentru prefacerea darurilor are loc o epicleză la începutul Proscomidiei şi la începutul Liturghiei, sau o invocare a Duhului Sfînt în rugăciunea «Împărate ceresc». Dar toate slujbele, toate zilele, toate acţiunile creştinilor ortodocşi, în particular sau în comun, se încep cu «Împărate ceresc». «Epicleza se situează pe pragul oricărei comuniuni cu Dumnezeu, căci, după Părinţi, nu există acces la Fiul decît prin Sfîntul Duh, «Dătătorul de viaţă şi Vistierul bunătăţilor». Sfinţitor prin fiinţa sa, Duhul Sfînt se revelează ca principiu activ al oricărei acţiuni divine [49]. Mai precis spus, El e cel ce introduce în intimitatea noastră de subiecte active energia divină prin care putem săvîrşi tot lucrul bun, şi prin aceasta e cel ce ne unifică în Fiul şi în relaţia lui cu Tatăl.

De aceea Duhul Sfînt, primit odată cu Trupul şi cu Sîngele Domnului, ne face şi pe noi un trup şi un sînge cu Trupul şi cu Sîngele Lui pnevmatizat. «Cei ce se împărtăşesc nu sînt făcuţi numai după chipul lui Hristos, ci se umplu de Hristos, de Cuvîntul, sînt făcuţi părtaşi de plinătatea Lui» (Colos. II, 9), «contrupeşti şi consîngeni cu Hristos» [50]. Sfîntul Maxim Mărturisitorul, comentînd epicleza, subliniază faptul că prin împărtăşirea de Trupul şi de Sîngele lui Hristos, pline de Duhul Sfînt, se realizează comuniunea între noi în Duhul Sfînt: «Noi toţi care participăm la aceeaşi pîine şi la acelaşi potir sîntem uniţi unii cu alţii în comuniunea cu unicul Duh Sfînt» [51].

Sfîntul Duh după ce a prefăcut darurile, preface şi pe cei ce se împărtăşesc de ele. «Noi cerem să se trimită Duhul Sfînt, zice Sfîntul Chiril al Ierusalimului, căci în general ceea ce atinge Duhul schimbă» [52]; schimbă sfinţind şi îndumnezeind, căci El pune în relaţie de iubire persoana umană cu Sfînta Treime şi persoana unui credincios cu persoanele celorlalţi credincioşi. Duhul Sfînt e al treilea în care totdeauna cei doi se întîlnesc, depăşind despărţirea. În Duhul lui Hristos e depăşirea universală a despărţirii devenită prin păcat universală.

Biserica Ortodoxă are, în rolul ce-l acordă persoanei supraumane a Duhului în sensibilizarea credincioşilor pentru Dumnezeu şi pentru o rugăciune solidară şi o răspundere reciprocă, o mare potenţă pentru dezvoltarea vieţii de comuniune. Iar în faptul că prin rugăciunea comună experiază împărtăşirea de puterea mai presus de indivizi a Duhului, de puterea lui Hristos recunoscut în toată bogăţia operei şi lucrării Sale mîntuitoare prezente, în voinţa Lui de-a aduna pe toţi în Sine,

---

49. *Op. cit.*, p. 102.
50. Sf. Chiril din Ierusalim, *Cateheza XXII*, 3. La P. Evdochimov, *op. cit.*, p. 105.
51. *Mystagogia*, cap XXIV.
52. *Cateheza mystagogică*, V, 16.

într-o răspundere largă a fiecăruia pentru toți, are nu numai potența unei comuniuni restrînse la un grup mic, ci a unei comuniuni largi pînă la dimensiunea universală. Dogmele Bisericii, al căror conținut comun revine permanent în rugăciunea publică și în rugăciunile particulare ale credincioșilor, păstrîndu-i pe aceștia în unitatea credinței și a iubirii, nu sînt altceva decît expresii ale temeiurilor comuniunii și ale modurilor de înaintare în comuniunea cu Dumnezeu și cu toți semenii.

Convingerea că prin împărtășire ne vom împărtăși de Duhul comuniunii o exprimăm încă înainte de prefacerea darurilor, prin cuvintele preotului : «Harul Domnului nostru Iisus Hristos și dragostea lui Dumnezeu Tatăl și împărtășirea (comuniunea) Sfîntului Duh să fie cu voi cu toți». În aceste cuvinte se anunță atît împărtășirea de Sfîntul Duh cît și împărtășirea *tuturor* de Sfîntul Duh, pentru o comuniune generală între noi și cu Hristos și cu Tatăl. De fapt, împărtășindu-se de Hristos, credincioși se împărtășesc în același timp de Duhul Sfînt, sau de Trupul și Sîngele lui Hristos pnevmatizate. Căci Duhul Sfînt a prefăcut pîinea și vinul în Trupul și Sîngele Domnului. Cînd preotul pune părticica «Iisus» în potir, el spune : «Plinirea potirului credinței Sfîntului Duh», arătînd că în sîngele și în trupul Domnului este și Duhul Sfînt și el e producătorul credinței în realitatea acestora. Iar apa fierbinte e turnată în sîngele din potir, rostindu-se cuvintele : «Căldura credinței plină de Duh Sfînt», arătîndu-se că Duhul Sfînt produce căldura credinței în Hristos, care e totodată căldura comuniunii. Nicolae Cabasila vede în turnarea apei calde în potir expresia Cincizecimii Euharistice : «După ce darurile euharistice au atins ultima lor desăvîrșire, se adaugă semnul Cincizecimii»[53]. Iar Sfîntul Efrem Sirul declară : «Cel ce mănîncă acest Trup cu credință, mănîncă împreună cu El focul Sfîntului Duh»[54]. Iar într-o rugăciune din Liturghia Sfîntului Ioan Gură de Aur, după prefacerea darurilor, se spune : «Învrednicește-ne să ne împărtășim cu cuget curat cu cereștile și înfricoșatele tale Taine, spre lăsarea păcatelor, spre iertarea greșalelor, *spre împărtășirea cu Sfîntul Duh*». Iar după împărtășire cîntăm : «*Primit-am Duhul cel ceresc*», ,am aflat credința cea adevărată, nedespărțitei Sfintei Treimi închinîndu-ne, că aceasta ne-a mîntuit pe noi».

Duhul Sfînt e prezent în Hristos și vine odată cu Hristos în noi, făcînd legătura de dragoste între noi și Hristos, făcîndu-ne părtași de legătura de dragoste a Fiului cu Tatăl. De aceea în aceeași rugăciune se spune mai departe : «Spre *îndrăznirea* cea către Tine». Această îndrăznire sau familiaritate o au sfinții față de Dumnezeu.

Prin împărtășirea euharistică de Hristos și de Duhul Sfînt, sălășluit cu căldura dragostei Lui față de Tatăl în umanitatea Fiului, se împlinește scopul Liturghiei care este, după Sfîntul Irineu, «paharul sintezei» (al unirii)[55], «peste care nu se mai poate trece», cum spune Sfîntul Ioan Gură de Aur. «Ea ne așează în plenitudinea, în prezența celor trei persoane dumnezeiești»[56]. Ne așază în suprema relație de dragoste care

53. *Explicarea Sfintei Liturghii* La P. Evdochimov, *op. cit.*, p. 98 54. *Ibidem.*
55. *Adversus haereses*, III, 16, 17 56. P. Evdochimov, *op. cit.*, p. 99.

ne mîntuieşte umplîndu-ne şi pe noi de puterea dragostei şi a comuniunii supreme.

În liturghie, comunitatea ortodoxă recunoaşte că Trupul Domnului în care s-a prefăcut pâinea prin Duhul Sfînt, «se frînge pentru toţi», iar sîngele Lui, în care s-a prefăcut vinul prin acelaşi Duh, «se varsă pentru toţi». Comunitatea recunoaşte Trupul şi Sîngele Domnului ca loc şi hrană a Duhului de comuniune, deocamdată în forma acoperită, ca arvună, dar în speranţa de a deveni loc deschis şi strălucitor al comuniunii depline şi universale.

Tocmai pentru că în cultul ei se află într-o transparenţă activă pentru credincioşi Duhul Sfînt, lucrînd la sensibilizarea lor continuă pentru Dumnezeu şi pentru comuniunea reciprocă, cultul ortodox are o deschidere spre eshatologic, sau comunitatea trăieşte în orizontul transparent al eshatologicului şi în tensiune spre el, tensiune susţinută în ea de Duhul. Căci eshatologicul va fi revelarea deplină a Duhului ca energie şi slavă dumnezeiască, care va copleşi materialitatea creaţiei prin intensitatea relaţiei de comuniune a credincioşilor cu Dumnezeu şi cu semenii, realizînd comuniunea universală şi desăvîrşită. În rugăciunea amintită, după prefacerea darurilor, la Liturghia Sfîntului Ioan Gură de Aur, cerem ca împărtăşirea cu Trupul şi Sîngele Domnului, pline de căldura dragostei Duhului, să ne fie şi «spre moştenirea împărăţiei cerurilor».

Duhul Sfînt e factorul care ne orientează şi susţine în noi, prin cultul Bisericii, tensiunea spre înviere şi el va efectua învierea noastră, în care ne vom împărtăşi de trupul înviat, deplin transparent al Domnului, cu trupurile noastre devenite deplin transparente, bucurîndu-ne din plin de comorile iubirii Lui.

În această conducere constă în esenţă lucrarea puterii lui Dumnezeu asupra noastră prin Duhul Său. Toate celelalte lucruri pe care le cerem lui Dumnezeu prin rugăciunile publice şi particulare în Biserică, converg spre acest scop. Biserica este comunitatea celor ce călătoresc prin puterea Duhului lui Hristos spre înviere şi spre bunătăţile negrăite ale comuniunii cu El şi între toţi cei ce cred. Ea ar vrea ca toţi să se angajeze pe acest drum, ca întruparea Fiului lui Dumnezeu şi planul de mîntuire, să ajungă la ultimul rod, prin lucrarea continuă a lui Hristos în Duhul Sfînt. Duhul Sfînt e călăuza plină de putere a lumii spre împărăţia descoperită a lui Dumnezeu, lucrînd în mod deosebit în acest cîmp de forţă al Lui care este Biserica. În orizontul acestei largi şi eterne perspective, sau cunoaşteri, ne mişcă puterea lui Dumnezeu prin Duhul. Viziunea nu e lipsită de dinamism, puterea nu e lipsită de lumina celei mai largi viziuni fără sfîrşit.

Sfîntul Vasile cel Mare zice: «Ce vei spune şi de învierea morţilor, după ce vom deceda şi ne vom întoarce în pămîntul nostru?» (I Cor. VI, 19) [57].

57. *Epist. VIII*, *P. G.*, XXXII, 264.

Despre cult ca deschidere spre eshatologic, tot Sfîntul Vasile zice: «Toţi privim spre răsărit în timpul rugăciunilor. Dar puţini ştim că prin aceasta căutăm străvechea patrie, raiul, pe care l-a sădit Dumnezeu în Eden, la răsărit. Iar rugăciunile le împlinim stînd drepţi şi în una a sîmbetelor (Duminica), dar motivul nu-l ştim toţi. Prin starea în picioare în ziua învierii nu ne amintim numai că am înviat împreună cu Hristos şi sîntem datori să căutăm cele de sus, ci aceasta este şi o icoană a veacului ce-l aşteptăm. De aceea, fiind şi începutul zilelor, n-a fost numită de Moise, prima, ci una. Căci «s-a făcut, zice, seară şi s-a făcut ziuă, zi una» (Geneză I, 5); ca una care se repetă în cerc de multe ori. Şi e deci aceeaşi una şi a opta, aceeaşi una cu adevărat şi a opta cu adevărat..., arătînd prin sine starea cea de după timpul acesta, veacul fără succesor, fără sfîrşit şi neîmbătrînit. Deci în mod necesar Biserica învaţă pe cei crescuţi de ea să împlinească rugăciunile stînd în picioare, ca să nu neglijăm să ne amintim continuu de merindea vieţi fără sfîrşit pentru mutarea noastră la ea. Şi orice Cincizecime ne face să ne gîndim (să ne reamintim) la învierea aşteptată în acel veac. Căci acea una şi prima zi, înşeptită de şapte ori, alcătuieşte cele şapte săptămîni ale Sfinţitei Cincizecimi. Căci începînd de la prima, sfîrşeşte la ea, desfăşurîndu-se prin aceleaşi, aflătoare în mijloc, deci de 50 de ori. De aceea şi imită prin asemănare veacul acela (veşnicia), pornind de la aceleaşi semne şi ajungînd, ca într-o mişcare circulară, la aceleaşi. În acest timp rînduielile Bisericii ne-au învăţat să preferăm chipul stării în picioare la rugăciune, ca să ne mutăm, printr-un îndemn vădit, mintea de la cele de faţă la cele viitoare» [58].

Ar fi multe de remarcat şi de dezvoltat în această tîlcuire a caracterului eshatologic al cultului, făcută de Sfîntul Vasile cel Mare. E de remarcat că însuşi statul în picioare al credincioşilor la slujbele dintre Paşti şi Rusalii, pe care o prezintă, împreună cu altele, ca o tradiţie nescrisă ce la apostoli («pe care dacă le-am părăsi ca neavînd mare valoare, am păgubi Evanghelia în înseşi lucrurile principale ale ei, ba, mai mult, am reduce propovăduirea la un nume gol»), are pentru el o astfel de semnificaţie Credincioşii stau în picioare ca unii ce au înviat in potenţă împreună cu Hristos şi nu mai sînt ţinuţi de moarte culcaţi orizontal si neputincioşi. Dar statul în picioare şi hainele curate în care sînt îmbrăcaţi credincioşii, arată şi faptul că ei sînt în mers spre împărăţia viitoare. Ei sînt gata de drum, ca şi evreii care mîncau mielul pascal în picioare şi îmbrăcaţi de drum. N-avem «cetate stătătoare» pe acest pămînt, «ci o căutăm pe cea viitoare» (Evr. XIII, 14). Nu ne aşezăm comod în nici o situaţie din lume, ci păşim mereu înainte, depăşim orice nivel spiritual atins, urcînd mai sus (Filip. III, 14; Sfîntul Grigore de Nysa, doctrina despre epectaze). Duhul Sfînt ne ţine într-un dinamism continuu, sau accentuează şi dă direcţie adevăratului progres spiritual al nostru.

Toate zilele se înşiră în lanţ, ca zile în mers, pline de puterea ascunsă a învierii lui Hristos, care lucrează prin Duhul, ducîndu-ne spre

58. *Liber de Spiritu Sancto*; P. G., XXXII, 188—191.

Cincizecimea finală, eshatologică, cînd Duhul va țîșni în plinătatea lui în mod «vizibil» din trupul înviat și transparent al Domnului, învăluind ființa noastră, care a înaintat și ea spre transparență prin Duhul din ea și a devenit deplin transparentă și sensibilă prin înviere și în deplină comuniune cu Hristos prin înălțare.

Cînd Moise a adus legea slujirii în tipuri și simboale de pe muntele Sinai, din fața lui se răspîndea o strălucire trecătoare, la care poporul Israil nu putea privi (Ieșire XXXIV, 29—30). Era o transparență a Duhului, o relație nouă a omului cu Dumnezeu, cu implicații de serioase obligații, un început de spiritualizare umană, superior față de tot ce însemna religia la celelalte popoare. Greu putea înțelege poporul Israil tot ce se ascundea în legea ce i se dădea, ca posibilități de spiritualizare a lui.

Dar Hristos nu mai este numai un tip al umanului desăvîrșit în legătură cu Dumnezeu, ci însăși creația desăvîrșită prin unirea supremă cu un ipostas divin. În El Duhul se află prezent într-un grad deplin. Iar după înviere această prezență e deplin transparentă. Pe măsură ce sesizăm această transparență a Duhului în Hristos, ea ne devine proprie și nouă. Hristos a apărut în istorie cu această transparență a omului la începutul epocii finale («în zilele cele mai de pe urmă»), adică la începutul epocii în care sensibilizarea spirituală a omului se poate ridica pe treapta cea mai înaltă. Această făptură nouă poate privi acum cu fața descoperită, sau cu înțelegere și cu curajul de a spori în asemănare cu ea, prin comuniune cu ea, fața lui Hristos strălucind de slava deplină a Duhului, de transparența spirituală deplină. Căci acum strălucirea dumnezeiască nu mai e o strălucire de departe de om, avînd o trăsătură distantă și poruncitoare, cum era cea de pe fața lui Moise, ci e strălucirea lui Dumnezeu devenit om, deschis comuniunii cu credinciosul, iar credinciosul a crescut treptat prin lucrarea Duhului din legea veche, la capacitatea comuniunii cu Hristos, Dumnezeu-omul, la nivelul de părtaș la sensibilitatea duhovnicească și la transparența spirituală a umanului asumat în ipostasul divin, a umanului devenit în Hristos părtaș la subiectivitatea lui Hristos și la subiectivitatea deplină a Duhului, a lui Hristos care fiind Dumnezeu e totodată om deplin, deschis unei relații în libertate cu toți semenii umani.

Ceea ce spune Sfîntul Apostol Pavel în cuvintele de mai jos despre Hristos, nu se referă numai la Hristos ca Dumnezeu, ci și la Hristos ca om «Domnul este Duh, și unde este Duhul Domnului, acolo este libertate. Iar noi toți, privind ca în oglindă, cu fața descoperită, slava Domnului, ne prefacem în același chip din slavă în slavă, ca de la Domnul Duhul» (II Cor. III, 17—18).

---